

ՀՈՐԴՈՐԱԿԱՆ (ԴՐԴՉԱԿԱՆ) ՀՆՁԵՐԱՆԳԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅՆԵՐԵՆՈՒՄ

Փորձառական եղանակով ուսումնասիրման համար նախապես ընտրվել է նյութը, որը կազմված է միակազմ և երկկազմ նախադասություններից: Այն սկզբնապես ձայնագրվել է ժապավենի վրա (չորս հաղորդավարների ադտասանությամբ), այնուհետև գրանցվել հատուկ սարքի՝ ինտոնոգրաֆի միջոցով: Ստացված ինտոնոգրամների վերլուծությամբ հանգել ենք որոշակի եզրակացությունների: Հայտնի է, որ ժամանակակից հայերենում հնչերանգային հաղորդակցական տիպի նախադասությունների, ինչպես նաև դրանց միանշանակ բնութագրման հարցում՝ միասնական կարծիքներ չկան: Այս առումով էլ, հնչերանգային խմբերի կամ տիպերի սահմանման և դասակարգման գործում ժամանակակից հայերենում առաջ է քաշվում մերթ նախադասության ըստ բնույթի (բայի եղանակային ձևերի) (5, 84), մերթ ըստ երանգի (ինտոնացիոն առանձնահատկությունների) (2ա, 341) մերթ էլ ըստ արտահայտության նպատակի (եղանակի) կամ ըստ խոսողի վերաբերմունքի (եղանակավորման) (4, 13) դասակարգման սկզբունքները: Այս առումով ելակետային և բնորոշ գործոն է համարվում խոսողի վերաբերմունքն իրականության նկատմամբ, որը լավագույն դեպքում կարելի է որակել որպես սուբյեկտիվ-եղանակավորող նշանակությունների արտահայտություն: Շատ ուսումնասիրողներ հենց այդ գործոնով են առավել չափով բնորոշում հորդորական տիպի հնչերանգային կառույցները՝ հատկապես միակազմ նախադասությունների կազմում:

Մեր կարծիքով հնչերանգային հաղորդակցական տիպերի դասակարգման ժամանակ առդի հայերենում համենայնդեպս միասնական մոտեցում չի դրսևորված: Ուսումնասիրողներից շատերը չեն առանձնացնում հորդորական կառույցները որպես առանձին հաղորդակցական տիպ: Առավել տարածված է այն տեսակետը, թե նախադասություններն ըստ բնույթի լինում են չորս տեսակի՝ պատմողական, հարցական, բացախանշական և հրամայական: Մենք, ելնելով նախադասության տեսակնե-

քի դռնակարգման հնչյունաբանական առանձնահատկություններից, հաշվի առնելով սրանցում հնչերանդի օբյեկտիվ գործոնի խիստ նշանակությունը, սահմանել ենք երեք կարգի հնչերանգային հաղորդակցական կառույցներ. պատմողական, հարցական և դրդական կամ հորդորական: Կարծում ենք, որ վերջինիս առանձնացման համար կան լեզվական, արտասանական օբյեկտիվ գործոններ (8,29): Այստեղ մենք կուզենայինք ավելացնել հետևյալը: Հորդորականի կամ դրդականի հարցը սերտորեն կապված է մյուս հաղորդակցական տիպերի մեկնաբանության հետ, իսկ այն կարող է իր լուծումն ստանալ միայն հնչերանգային տիպերի ամբողջական ըմբռնման ու մոտեցման տեսանկյունից: Մինչդեռ ավանդորեն հաղորդակցական մի տեսակին վերագրվում է տրամաբանական հասկացություններին բնորոշ հատկություններ, իսկ մյուսներին հուղականության տարրերի խիստ հագեցվածություն: Վերջին հանգամանքը վերագրվում է հատկապես դրդական տիպի նախադասություններին և ամենացավալին այն է, որ հուղարտահայտչական բոլոր դրսևորումները կապում են առանձին անհատի, այլ ոչ թե լեզու կրողի գործողությունների հետ, այսինքն օբյեկտիվ գործոնին իրականում վերագրվում է սուբյեկտիվ գործոնի գործառություն և՛ խոսքում, և՛ վերջին հաշվով՝ լեզվում:

Ինչևիցե, բացականչական նախադասության ըմբռնման մեջ մասնկատելի է տրամաբանական մոտեցումը: Ընդունված է, որ այդ ենթատիպին պատկանող կառույցները կարող են դիտվել որպես բացականչական նախադասություններ, եթե ընկալվեն որպես «զեղչված» կաղնություններ, որոնցում ստորոգման անմիջական դրսևորումը բացակայում է, սակայն այն կարելի է «վերականգնել»: Օրինակ, «Հրդեհ» բացականչությունը պետք էր համարվեր մինչև «(Սա) հրդեհ է (է)» բաղադրիչներից կազմված կառույցի, որ ընկալվեր որպես դատողություն: Բայց ինչպես տեսնում ենք այս դեպքում դիտվում է հաղորդակցական առանձին խմբերի խառնում, որն էլ բացասական դեր է խաղում նման կառույցների դասակարգման հարցում:

Հնչերանգի պրոբլեմը սերտորեն կապում են ստորոգման հարցի հետ: Գտնում են, որ հնչերանգն ու ստորոգումը հանդես են գալիս որպես նախադասության երկու գլխավոր հատկանիշներ (10, 76, 542): Սակայն հայտնի է, որ նախադասության որոշ տիպերում կարող են ստորոգման ցուցանիշները բացակայել. միաժամանակ այդ կառույցներում հաղորդակցական գործառությունը պահպանվում է: Սա վերաբերում է հատկապես քերականորեն շանդամատվող բացականչական տիպի այն նախադասություններին, որոնք հնչերանգային առանձնահատկությունների տեսակետից լիակատար կառույցներ են, օժտված են հաղորդ-

ման գործառությամբ (10, 77) և ընկալվում են որպես լիարժեք նախա-
գասություններ: Դրանցից են հուզական տարրերով հագեցված զանա-
զան բացականչությունները, օրինակ՝ Ա՛յ քեզ բան, Այն է՛լ ոնց... և այլն:

Բսղմաթիվ դեպքերում թեև ընդգծվում է հնչերանգի դերը լեզվում
և խոսքում, նշվում, որ հնչերանգի տարատեսակներով է բնորոշվում
նախադասության հաղորդակցական գործառությունը, սակայն հնչերան-
գային խմբերը դասակարգելիս այնուամենայնիվ հենում են նախադա-
սության քերականական կառույցներից: Այսպիսին է և Պեշկովսկու
սկզբունքը. թե՛ «Ինչ էլ որ մենք խոսենք, մենք այն արտահայտում ենք
կամ պատմողականով, կամ հարցականով, կամ էլ բացականչականով:
Ինչքան էլ կարևոր չլինի մեզ համար տարբերությունը խոսքի այդ երեք
տեսակների միջև, միևնույն է. այն ոչ թե նյութական, այլ ձևական է,
ինչ էլ որ ասենք. նա այստեղ է, կամ՝ նա այստե՛ղ է, կամ՝ նա այստե՛ղ
է, միևնույն է, մեր մտքի նյութը մնում է նույնությամբ... փոխվում է
միայն մեր վերաբերմունքը տվյալ մտքի նկատմամբ...» [10, 77]:

Այսպիսով դրդչական հնչերանգային կառույցների հարցում միաս-
նական մոտեցում չկա: Հարցը բարդանում է նրանով, որ դրդման ար-
տահայտման եղանակները լեզվում տարբեր են: Այսպես. կան բացա-
կանչական նախադասություններ, որոնք կառուցվում են նաև ձայնար-
կությունների միջոցով: Այս տիպի նախադասությունները բաղմաղան ու
բաղմատեսակ են, և շնայած հուզարտահայտչական տարրերի հագեց-
վածությանը, հանդես են գալիս որպես օբյեկտիվ հնչերանգային հաղոր-
դակցական կառույցներ: Սուբյեկտիվ գործոնը տվյալ կառույցներում
երևան է գալիս միայն այն դեպքում, երբ նախադասությունն արտասան-
վում է չափազանց բարձր կամ հակառակը՝ ցածր ձայնով կամ շշուկով:
Այս դեպքում միայն կարելի է խոսել առանձին անհատի ներքին հոգե-
կան վիճակի և նրա առողջանական առանձնահատկությունների մասին:
Բացի այդ, չպետք է մոռանալ նաև այն, որ այսպես կոչված հուզարտա-
հայտչական մասնիկները կամ եղանակավորիչները բոլոր տեսակի ձայ-
նարկությունների հետ մեկտեղ լեզվում հանդես են գալիս որպես օբյեկ-
տիվ կազմություններ:

Դրդչական բնույթի նախադասության տարատեսակ պետք է համա-
լին նաև հրամայական հնչերանգային ենթատիպը: Այս ենթատիպի
առանձնաչափին միավորը սովորաբար արտահայտվում է բայի հրամայա-
կան Ֆորմակով, որին երբեմն փոխարինում են կամային արժեք ունե-
ցող ձայնարկությունները, օրինակ՝ Դո՛ւս: Ձա՛յնդ: և այլն:

Հայ լեզվաբանները երբեմն հրամայականի փոխարեն օգտագործել
են հորդորական տերմինը: Սակայն գլխավորն այստեղ տերմինի հարցը
չէ: Ունումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ սկզբնապես հրամա-

յական են համարել այն դրսևորումները, որոնք բացառապես արտահայտվում են բայի հրամայական եղանակով: Այսպես, Գ. Սևակը գրանում է, որ հրամայական նախադասություններն արտահայտվում են նաև «հրամանի իմաստ պարունակող որևէ բառով» (6, 16):

Բացի բայի հրամայական եղանակի երկրորդ դեմքով արտահայտված ձևից Վ. Առաքելյանը որպես հիմնական քերականական ձև է ճանաչում նման կառույցներում նաև անորոշ դերբայով արտահայտված հրամայականի կիրառությունները (3, 123, 4, 24): Ս. Աբրահամյանը հատուկ նշում է, որ «Հրամայական նախադասության կառուցվածքի մեջ վճռակալն դերը պատկանում է ստորոգյալին» (2 ա, 333), Ս. Աբրահամյանը և մյուս հայ լեզվաբանները հատուկ ընդգծում են հրամայականների, այսպես կոչված, իմաստային առանձնահատկությունները, նշելով նրանց բաղմադանությունը: Ընդ որում, նրանք սուբյեկտիվ եղանակավորող միջոցներ ճանաչում են որպես հրամայականների դասակարգման հիմնական գործոն: Դրդչական տիպի իմաստային առումների տակ հասկանում են կամային ու հուզաարտահայտչական դրսևորումների ողջ հանդերձարքը, այսինքն հրաման, կարգադրություն, առաջարկ, ցուցում, հորդոր, խնդրանք, դրդում, հրահրում, հրամայում, համոզում և այլն: կամային ու կոչական (աղերսական) բնույթի հաղորդման միջոցներ: Ուշագրավ է, որ հրամայական ու բացականչական խմբերում դիտվում է հիշյալ միջոցների կամ երանգների խաշաձեում: Օրինակ, հրամանի, կարգադրության, կոչի ու պահանջի երանգների դրսևորումներ կարելի է դիտել «Գնացե՛ք, կույցե՛ք» (Դ Դ) և «Գնա՛նք, զարկե՛նք, ջարդե՛նք, կրակե՛նք... Հա՛յ, հա՛յ, առա՛ջ, դե ձեղ տեսնե՛մ» (Թում.) նախադասություններում: Այնուհետև խնդրանքի ու աղերսանքի երանգավորման տարբեր են ցուցաբերվում ասենք, «Օ՛հ, խնայեցե՛ք, մի՛ հիշեցնեք ինձ» (Թում.) և «Հա՛յ, օգնեցեք, Մեռած հո չե՛ք» (Թում.) օրինակներում, և այլն, և այլն:

Դրդչական նախադասությունների գործառնությունն ուղղված է խոսակցին որպես որևէ գործողություն կատարելու թելադրանք, դրդում: Այս տեսակետից դրդչական նախադասություններն իրենց հնչերանգային կառուցվածքով որոշակիորեն տարբերվում են պատմողական և հարցական նախադասություններից: Եվ քանի որ քերականական հարացուցային ձևերի և նախադասության հնչերանգային տիպերի միջև մեծ տարբերություն է նկատվում, ուստի և լեզվի քերականական միջոցների և խոսքի հնչերանգային առանձնահատկությունների ուսումնասիրման եղբրը, այնուամենայնիվ պետք է տարբերվեն, թեև հնչերանգային կառույցները ձևավորվում են նույն քերականական ձևերի կամ միջոցների առկայությամբ:

Հնչերանգային հաղորդակցական տիպերի դասակարգման հարցում հայագիտության մեջ զգալիորեն տարբերվում է ակադեմիկոս Գ. Զահուկյանի մոտեցումը: Նա հետևողականորեն տարբերում է արտահայտության և բովանդակության պլանները, դրանք քննում է առանձին-առանձին, ապա պարզում սրանց ներքին փոխհարաբերությունը: Անդրադառնալով եղանակավորման հարցին, նշում է, որ «իմացահաղորդակցային ակտը ըստ հաստատա-ժխտականության եռակողմանի պրոցես է՝ աշխարհի միջնորդված ընկալման պրոցես», մինչդեռ «եղանակավորումը անմիջական շփման պրոցես է» (6, 352):

Մեր ուսումնասիրության մեջ փոքրձում ենք ըստ էության հաշվի առնել արտահայտության և բովանդակության պլանների սերտ փոխհարաբերությունը: Ուսումնասիրությունը տարվել է նախադասությունների արտահայտության պլանի դրսևորման ուղղությամբ, սակայն հնչերանգային կառույցներում ձևադրվում է նաև բովանդակության կողմը: Ընդայդմ դրդական հնչերանգային հաղորդակցական տիպի մեջ միավորվել են այն բոլոր նախադասությունները, որոնք ունեն մի կողմից հնչերանգային միատեսակ պատկերներ, մյուս կողմից՝ կամային դրսևորման յուրատեսակ օբյեկտիվ ուղղվածություն, որը բնորոշ է լեզու կրողներին առանց բացառության:

Հնչերանգային օբյեկտիվ եւ սուբյեկտիվ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ
ԴՐՈՉԱԿԱՆ ՏԻՊԻ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Հնչերանգի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնները, հատկապես օբյեկտիվ գործոնի առաձնահատկությունները, լեզվաբանական գրականության մեջ համեմատաբար քիչ են ուսումնասիրվել, թեև որոշակի միտումներ դիտվել են թե՛ բուն քերականագիտական և թե՛ համապատասխան մասնագիտական աշխատություններում:

Սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ տերմինները փիլիսոփայական կարգի հանկացություններ են. դրանք բացահայտում են որոշակի իմացաբանական հարցեր, ինչպիսիք են՝ հասարակական կեցության և գիտակցության հարաբերակցությունը, գիտակցության էությունը և այլն: Լեզվաբանությունը չէր կարող շրջանցել այդ հասկացությունները, որովհետև լեզուն իր էությամբ արտացոլում է գիտակցության և իրականության հիշյալ հարաբերակցությունը, որը հիմնականում իրագործվում է հաղորդակցման ընթացքում:

Դեռևս անտիկ լեզվաբանության մեջ գործածվել են սուբյեկտ, օբյեկտ, պրեդիկատ (ստորոգում) տերմինները, որոնք ծագումով տրամաբանական հասկացություններ են: Տրամաբանական մոտեցումը դեռևս նկատելի է լեզվաբանության մեջ: Պատահական չէ, որ նման տերմին-

ները, թեև այլ ըմբռնմամբ, մինչև այժմ էլ գործածական են լեզվաբանության մեջ: Բոլոր դեպքերում պետք է հաշվի առնել, որ տվյալ հասկացությունները կամ տերմիններն առաջին հերթին պատկանում են տրամաբանությանը, որը հանդիսանում է որպես փիլիսոփայական առանձին ծավալուն ու ճանաչված մի գիտակարգ: Այս գիտակարգի հիմնական, առանցքային միավորներից է դատողությունը, որը որոշակիորեն հարաբերում է լեզվաբանության մեջ կիրառվող և դրանից ոչ պակաս արժեքավոր հասկացության՝ նախադասության սահմաններին: Դիալեկտիկական մատերիալիզմի ըմբռնմամբ դատողությունը լայն առումով ընդգրկում է յուրաքանչյուր ասույթ կամ բնորոշում որևէ առարկա կամ երևույթ: Իսկ տրամաբանության մեջ դատողությունը ճանաչված է որպես առարկայի կամ երևույթի շուրջ արտահայտվող մի ամփոփ միտք, որը հարուցում կամ ժխտում է տվյալ երևույթը (առարկան): Այլ կերպ ասած, դատողությունն ընկալվում է որպես միտք՝ արտահայտված պատմողական նախադասության ձևով, որի մեջ որևէ պնդում է արվում օբյեկտների մասին և որն օբյեկտիվորեն կամ ճշմարիտ է, կամ կեղծ: (9, 103):

Այսպիսով, իր ձևային առումներով դատողությունն իրենից ներկայացնում է երկու հասկացությունների կապ կամ շղթա, ուր հասկացություններից մեկն ընկալվում է որպես սուբյեկտ (տրամաբանական ձևական), իսկ մյուսը՝ պրեդիկատ (տրամաբանական ստորոգյալ): Հարկ չկա, ըստ երևույթին, նշելու, որ տրամաբանության մեջ գործածվող սուբյեկտ և պրեդիկատ տերմինները ոչ մի առնչություն չունեն լեզվաբանական ենթակա և ստորոգյալ հասկացությունների հետ:

Եթե դատողություն և նախադասություն հասկացությունները որոշակիորեն հարաբերվում են միմյանց, ապա դրանց կաղմող ներքին իմաստները խիստ տարբերվում են միմյանցից և դրանցից օրևէ մեկի մեխանիկական ընդօրինակումը զգալի վնաս կարող է հասցնել հիշյալ այդ գիտակարգերից որևէ մեկի ըմբռնումներին: Մինչդեռ հենց նման ծայրահեղություններ հաճախակի դիտվում են հատկապես լեզվաբանության ոլորտում: Կոնկրետ մի օրինակ. եթե նախադասությունը մենք ընկալենք որպես «պատմողական միտք», այսինքն միտք՝ արտահայտված հնչերանգային միայն մի տարատեսակով, ապա լեզվի հնչերանգային մյուս տարատեսակները տրամաբանական չեն կարող համարվել: Ծիշտ այդպես էլ վարվում են ռուսերենի ակադեմիական քերականության հեղինակները, որոնք այն հնչերանգային կառույցները, որ պատմողական չեն, լավագույն դեպքում համարում են եղանակավորող կառույցներ (10, 67) վերագրելով դրանց հուզականության (սուբյեկտիվ) նշանակություններ:

Մյուս կողմից նշվում է, որ լեզվաբանները ձգտել են այդ տիպի նախադասություններն այնուամենայնիվ նմանեցնել այսպես կոչված «մաքուր» տրամաբանական կառույցների, մինչդեռ հենց իրենց վկայությամբ տրամաբանների ջանքերը նախադասության և դատողության միջև հավասարության նշան դնելու ուղղությամբ բոլոր ժամանակամիջոցներին ապարդյուն են եղել:

Մի քանի խոսք նաև սուբյեկտ և օբյեկտ հասկացությունների վերաբերյալ: Տվյալ հասկացությունները մարքսիստական ուսմունքի տեսակետից նույնպես ճանաչվում են որպես փիլիսոփայական կատեգորիաներ, կարգեր: Ընդօրինակված լատինեդենից (subjectum ենթակա և objectum առարկա, երևույթ) այս հասկացությունները փիլիսոփայության և տրամաբանության ոլորտում գործառության մեջ են գտնված մարդու իմացականության պրոցեսը արտացոլելու նպատակով: Սակայն չպետք է մոռանալ, որ մարդու (անհատի) գործունեությունը պայմանավորված է օբյեկտիվ աշխարհով, մատերիայի շարժումով, որի (մատերիայի) մասն է կազմում նաև մարդու ուղեղը: Հետևաբար սուբյեկտի գործունեությունը դա օբյեկտիվ մատերիայի գործունեության մի մասնիկն է և սուբյեկտի իմացականության պրոցեսը, արտահայտված լեզվի միջոցով դա պարզապես համամարդկային իմացականության պրոցեսի մասնավոր դրսևորումներից մեկն է: Այս առումով սուբյեկտիվ վերաբերողական մոտեցումը լեզվական երևույթների նկատմամբ, երևույթների, իրողության գնահատումը առանձին անհատի կողմից, երբ շեշտվում է հատուկ ասույթի կամային հագեցվածության աստիճանը և այլն, այս ամենը կարելի է դիտել որպես միայն սուբյեկտիվ գործոնի վերլուծություն: Նման լեզվագիտական մեկնաբանությունները, որոնց միջոցով մեզանում որոշ հեղինակներ փորձում են բացատրել եղանակավորության էությունը կամ կատարել որոշ տեսակի հնչերանգային կառույցների բնորոշումը՝ նման գործողությունները լավագույն դեպքում կարելի է որակավորել որպես միակողմանի ուսումնասիրության մի փորձ, որ կարելի է դիտել մատերիալիստական ըմբռնմանը հակասող որոշակի տարրեր: Եվ այս բացը համալրելու նպատակով անհրաժեշտ է առաջին հերթին լեզվական բոլոր երևույթներում դիտել այն օբյեկտիվ պրոցեսը, այն օբյեկտիվ գործոնը, որով էլ պայմանավորված է լեզվի գործառությունը ողջ հասարակության մեջ: Այս դեպքում սուբյեկտիվ դրսևորումներ կճանաչվեն լեզվի այն դրսևորումները, որոնք հակադրվում են լեզվական (խոսքային) նորմային: Նման երևույթների շարքին են պատկանում հնչերանգի նորմայի նկարագրման տեսակետից անզուսպ բացականչությունները, գոգոցոցը, աֆեկտային խոսքը և հուզականության այն դրսևորումները, որոնք գրական լեզվի (խոսքի) արտահայ-

տում չեն կարող համարվել և ուսումնասիրման ենթակա են միայն լեզվաբանությանը հարակից և ոչ հարակից գիտակարգերում:

Այսպիսով, լեզվի բազմակողմանի դրսևորումների ուսումնասիրման հարցում խիստ ծայրահեղ կարծիքները (և հաճախ, ցավոք, որոշակի «գալորցիներ» պատկերմամբ) հազիվ թե նպաստեն ուսումնասիրվող առարկայի բուն էություն և նրա օրինաչափությունների բացահայտման գործին: Սա նշանակում է, որ հետազոտությունների ընթացքում անհրաժեշտ է ընտրել ուսումնասիրման մեթոդիկայի այն օպտիմալ տարբերակը, որը կնպաստի նյութի ճշգրիտ վերլուծությանը և պրոբլեմի հանգամանային լուսաբանմանը:

Հնչերանգի ուսումնասիրումը կապված է որոշակի դժվարությունների հետ. Ա. Ռեֆորմատսկու վկայությամբ հնչերանգի վերաբերյալ (Մերես մինչև 1940 թվականը) տպագրվել են շուրջ 570 աշխատություններ (17, 5), սակայն հարցի միասնական ըմբռնում, հարցի պարզաբանում չի դիտվել: Հնչերանգը քննվել է տարբեր դիրքերից՝ հաճախ լեզվաբանության ու հարակից գիտակարգերի տեսանկյունից: Մի դեպքում քննության են առնվել հնչերանգի ֆիզիկական հատկանիշները՝ հիմնական տոնի հաճախականություն, հնչման ուժգնություն, տևողություն, դադար և այլն: Մյուս դեպքում հիմք են ընդունել անհատի հոգեկան վիճակը՝ նրա խառնվածքը, և այս դիրքերից լեզվաբանական երևույթները դիտվել են որպես առանձին անհատի գործունեության դրսևորումներից մեկը: Լեզվաբաններից շատերն են ընդօրինակել այս սկզբունքը, դիտելով հնչերանգը որպես խոսողի վերաբերմունք իրականության նկատմամբ (2, 58, 5, 84, 10, 355 և այլն), սրանով իսկ առաջնահերթ համարելով հնչերանգում սուբյեկտիվ գործոնը: Մինչդեռ օբյեկտիվ գործոնի ակտիվ գործառությունը լեզվում ակնհայտ է: Հնչերանգի օբյեկտիվ գործոնի առկայությունը կայանում է նրանում, որ խոսքում կամ լեզվում անկախ ձևով գործառության մեջ են գտնվում հնչերանգային առանձին հաղորդակցական տիպերը (պատմողական, հարցական և այլն), ծնունդ առնելով լեզվի ծագման ժամանակաշրջանից: Եվ իրոք, այն, ինչ որ ազդարարվում է անհատի կամքից կախյալ, իրականում հանդես է գալիս որպես օբյեկտիվ գործոն, որովհետև հաղորդակցման այն հատվածը, որը պարունակում է հարցում կամ դրդում, անհնար է հաղորդել պատմողական հնչերանգային կառույցի միջոցով և հակառակը: Սա նշանակում է, որ հնչերանգային կառույցներն ինքնատիպ են, օբյեկտիվ և խոսողից՝ որպես առանձին վերցված անհատից անկախ:

Իսկ կարելի՞ է արդյոք, հնչերանգում սահմանել սուբյեկտիվ գործոնը: Անշուշտ. խոսքին ուղեկցող այն հուզական արտահայտչական դրսևորումները, որոնք որոշակի կախման մեջ են խոսողի հոգեկան վի-

ճակից, նրա խառնվածքից, և արտահայտում են դժացմունքների ողջ պամման (քաղաքավարի խնդրանքից մինչև դայրույթն ու սպառնալիքը ներառյալ վախի և սարսափի զգացմունքներ, աղերսանք, հորդոր, պահանջ և այլն), այս բոլորը սուբյեկտիվ գործոնի արտահայտումներն են։ Այստեղ է, ու իր լայն դրսևորումն է գտնում հնչերանգի միջոցով խոսողի վերաբերմունքը՝ իրադարձությունների նկատմամբ։ Ուշագրավ է, որ նայած խոսողի հուղականության աստիճանի, համապատասխան հնչերանգային կոդի ֆիզիկական շափանիշները հաղորդակցման նույնական պայմաններում տարբեր են. և սրանով էլ պայմանավորված են սուբյեկտիվ գործոնի առանձնահատուկ դրսևորումները՝ հնչերանգային կառույցներում։ Բացի այդ, և ամենազվազմը, սուբյեկտիվ գործոնի առկայությունը չի նպաստում և չի ազդում խոսքի ստույգ հաղորդակցական տիպերի կազմավորմանը՝ նրանց քանակի որոշմանը։ Միաժամանակ այս կամ այն հնչերանգային տիպին հարելով և որոշակի ազդեցություն ներգործելով տվյալ տեսակի ձայնաբանական պատկերի վրա, սուբյեկտիվ գործոնն այնուամենայնիվ չի նպաստում նոր տիպի առաջացմանը։ Այսպիսին են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների փոխհարաբերության կանոնները։

Սակայն ո՞րն է հնչերանգի դերը խոսքում։ Հնչերանգի հարցը առաջին հնդիին ծառանում է նախադասության բնույթը քննելու կապակցությամբ։ Լեզվաբանական բաղմաթիվ աշխատություններում հնչերանգին անդրադառնում են միայն այն դեպքում, երբ ուսումնասիրման ընթացքում հաղակից խնդիրներ են առաջանում։ Առաջին հերթին այդ անհրաժեշտությունը առաջ է քաշվում շարահյուսական հարցեր լուծելիս։

Հնչերանգը դիտվում է որպես նախադասության երկու բնորոշ հատկանիշներից մեկը (մյուսը համարվում է ստորոգումը)։ Եվ իրոք, ստորոգումը սահմանվում է որպես նախադասություն կազմավորող կարելիորագույն գործոններից մեկը՝ պայմանավորված եղանակային ձևերի գործառութայամբ։ Մինչդեռ բայի եղանակային ձևերը հնչերանգային կառույցներում երկրորդական դեր են խաղում, քանի որ և նախադասության բնույթի (իմա՝ հնչերանգի) և բայի եղանակային ձևերի միջև որոշակի համապատասխանություն չկա։ Ակնհայտ է, որ ստորոգման և հնչերանգի գործառութայունները միանգամայն տարբեր են այս տեսակետից։ Թերևս այդ է պատճառը, որ մինչև այժմ էլ որոշակիորեն չեն սահմանված հնչերանգային հաղորդակցական տիպերի քանակն ու տեսակները։ Իրոք, քանի՞ հաղորդակցական տիպ կարելի է սահմանել հնչերանգային կառույցներում, ո՞րն է դասակարգման ճշգրիտ սկզբունքը։ Այստեղ անկյունաքարային պետք է համարվի ոչ թե արտալեզվաբանական

(экстралингвистические) երևույթները՝ ինչպիսիք են խոսողի վերաբերմունքը իրողության նկատմամբ, կամ՝ նույն իրադրության նկատմամբ հասցեատիրոջ վերաբերմունքը և նրա գործողությունները, այլ հնչերանգի այն գործառնությունը, որը նպաստում է խոսքի ճիշտ կազմավորմանը այն առումով, որ վերջինիս միջոցով իրագործվեն հաղորդակցման բոլոր նպատակադրումները: Այսպես, հաղորդում, պատմություն, անվանում պարունակող նախադասությունները կազմում են պատմողական հաղորդակցական տիպ, ընդ որում հնչերանգային այս տարատեսակին հատուկ է ինքնատիպ հնչերանգային կայուն կառույց: Հնչերանգային այն կառույցները, որոնք իրենց մեջ պարունակում են հարցում՝ հաղորդակցման յուրովի գործառնություն, ապա այս տիպի նախադասությունները դասվում են հարցական հաղորդակցական տիպի կազմում: Իվ վերջապես, այն տիպի նախադասությունները, որոնք ուղղված են հաղորդակցին կամ հաղորդակիցներին, նպատակ ունենալով հարկադրել, ղդել նրանց որևէ գործողությունների, համախմբվում են ղրդղական հաղորդակցական տիպի շրջանակներում: Հենց այս հանգամանքը, որը դրսևորում է հնչերանգային երևույթի օբյեկտիվ գործոնը, լեզվաբանների կողմից երբեմն ընկալվում ու մեկնաբանվում է իբրև ոչ առաջնահերթ երևույթ: Առաջնային համարելով լեզվի քերականական ձևերը, լեզվաբանները հնչերանգի հարցում ելնում են հենց այդ ձևերից: Հայագիտության մեջ ակադ. Մ. Աբեղյանը անդրադառնալով խոսքերի տեսակներին, տարբերակում չի մտցնում հնչերանգի և բուն շարահյուսական կարգեր հասկացությունների միջև և հաջորդաբար քննում է նախադասության քերականական և հնչերանգային տեսակները: Վերջինիս կազմում նա սահմանում է հիմնականում երկու՝ հաստատական և հարցական խոսքերը [1, 553]: Ինչ վերաբերում է բացականչական բնույթի նախադասություններին, ապա սրանց Մ. Աբեղյանը դիտում է որպես հաստատուն կամ հարցական խոսքերի մի տարատեսակ: Ռուսերենի ակադեմիական քերականության (1970 թ.) հեղինակները ես անտեսում են ղրդղական օբյեկտիվ հաղորդակցական տիպը: Ինչ վերաբերում է հնչերանգային մյուս տիպերին, ապա այստեղ սահմանված են հիմնականում երկու խումբ կամ դաս՝ ըստ հաղորդման նպատակադրման՝ պատմողական և հարցական տիպի նախադասությունները: Այստեղ հատուկ ընդգրծվում է հնչերանգի «սուբյեկտիվ» գործոնը, ի տարբերություն օբյեկտիվ եղանակավորող նշանակությունների կամ օբյեկտիվ եղանակավորությանը (11, 542): Այնուհետև նշվում է, որ ձեթե օբյեկտիվ եղանակավորող նշանակությունը արտահայտում է հաղորդման հարաբերակցման բնույթը իրականության նկատմամբ, ապա սուբյեկտիվ եղա-

նակալորող նշանակութիւնը բացահայտում է խոսողի վերաբերմունքը կամ հարաբերակցումը՝ հաղորդման նյութի նկատմամբ» (Ն. տ.):

Առաջնայինը համարելով բայի եղանակային ձևերը, մի շարք հեղինակներ փորձ են կատարում հնչերանգային տիպերի քանակը «համալրել» հնչերանգային նոր տեսակներով: Այսպես, Հ. Հարությունյանը պատմողական, հարցական, հրամայական, բացականչական և խառը հնչերանգով նախադասութիւնների թվին ավելացնում է նաև կոչական տարբերակը (հմմտ. Հ. Հաբությունյան, Անդեմ նախադասութիւնները ժամանակակից հայերենում, Ե., 1970, էջ 45):

Հնչերանգի ուսումնասիրման հարցում ինքնատիպ մոտեցում ունի ակադ. Գ. Զահուկյանը:

Ճանաչելով հնչերանգի կազմում որպէս կայուն բաղադրույթներ տեղութիւններ, տոնի բարձրութեան պարբերութիւնները, և ուժգնութիւնը՝ որպէս շեշտի դրսևորում (6, 90, 355), Գ. Զահուկյանը մանրամասնորեն բնութագրում է սրանց հատկանիշները: Հնչերանգը նա բնորոշում է որպէս «հնշաշղթայի վերահնչույթային հատկութիւնների որոշ հարաբերութիւն» (6, 90), որոնց կանոնավորութեամբ կազմվում է ռիթմական խոսքը: Դասակարգելով նախադասութեան եղանակային տիպերը, Գ. Զահուկյանը արտահայտութեան պլանում առանձնացնում է բացականչական, շեշտական, հարցական և չեղոք տիպերը և բովանդակութեան պլանում տալիս նրանց իմաստային արժեքները: Զահուկյանը միաժամանակ ցույց է տալիս, որ իրականում լեզվում կարող են տեղի ունենալ արտահայտութեան և բովանդակութեան պլանների տարբեր անցումներ, քանի որ հոգեկան պրոցեսները «մաքուր» ձևով հանդես չեն գալիս:

Նշելով, որ հնչերանգը և շեշտը բառերի օբյեկտիվ իմաստների տարբերակման համար չեն օգտագործվում, Զահուկյանը սրանց հիմնական գործածութիւնը համարում է ստորոգական-հաղորդակցական նպատակներով՝ հաղորդման նկատմամբ արտահայտվող անձի սուբյեկտիվ հարաբերութիւնը արտահայտելու համար:

Այսպիսով, թեև բազմաթիվ աշխատութիւններում այս կամ այն կերպ արծարծվում է սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ գործոնների հարցը, սակայն, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է հնարավորին չափ որոշակիութիւն մտցնել սրանց գործառութեան սահմանների միջև: Մինչդեռ նախադասութեան հնչերանգային տեսակների դասակարգման ընթացքում շատ հեղինակների մոտ հատուկ շեշտվում է առավելապէս սուբյեկտիվ գործոնի նշանակութիւնը:

Հնչերանգի և քերականական ձևերի փոխադասմանավորվածութեան մասին շատ է խոսվել: Հնչերանգը հիմնականում դիտվել է որպէս լեզ-

վական միավորների արտահայտման լրացուցիչ կամ՝ նրանց փոխարինող մի միջոց: Այս մոտեցմամբ հնչերանգին վերագրվում են այնպիսի հատկություններ, որոնցով նա, իբր, կարող է փոխարինել շարահյուսական խմաստադրերակիչ հատվածների առանձնահատկությունները: Այսինքն, ենթադրվում է, որ հնչերանգի գործառությունը կայանում է նրանում, որ այն նպաստում է բառերի միջոցով նախադասության կազմավորմանը, նախադասության տեսակների բնորոշմանը և նախադասության անդամների միջև գործող հարաբերակցության բացահայտմանը: Այսպես, Ե. Բրիզգոլունովան, Տ. Նիկոլաևան, Լ. Բոնդարկոն և ուրիշներ, հաշվի առնելով հնչերանգային (հիմնականում՝ մեղեդայնության) կորը, սահմանում են հետևյալ հնչերանգային կարգերը կամ տեսակները. աւարտվածության (հարցական, հատկացական) և անավարտվածության տարատեսակներ: Ե. Բրեզգոլունովան իր ուսերենի ուսուցողական ձեռնարկում պատմողական նախադասությունների կազմում սկզբնապես սահմանել էր երեք լրացուցիչ հնչերանգային տարատեսակներ. պարզաբանման, համեմատության և թվարկման: Բացի այդ տարատեսակներից նույն աշխատությունում նա անդրադարձել էր միայն հարցական տիպի նախադասությանը, գրեթե չհիշատակելով հաղորդակցական հնչերանգային մյուս տիպերը: Հետագայում, համախմբելով բոլոր հնարավոր հնչերանգային տարատեսակները (այսպես կոչված հնչերանգային կառույցների—ՄԿ) թիվը հինգից աստիճանաբար հասցրել է 7-ի (21, 217—223):

Ուսումնասիրման ելակետային նյութ ճանաչելով խոսքը և նրա միջոցով գործառող հնչերանգի հաղորդակցական առանձնահատկությունները, մենք ժամանակակից հայերենում առանձնացնում ենք հիմնական հնչերանգային կառույցներ՝ պատմողական, հարցական և դրդական: Այստեղ առաջին հերթին հաշվի է առնվում հնչերանգի կայուն տարատեսակներից մեկի՝ դրդականի օբյեկտիվ գործառությունը խոսքում: Այն հանգամանքը, որ դրդական հաղորդակցական տիպը խոսքում և լեզվում հանդես է գալիս որպես օբյեկտիվ, այլ ոչ թե սուբյեկտիվ գործոն, մեզանում ոչ մի կասկած չի հարուցում: Փորձառական եղանակով ստացած տվյալները մեզ համոզում են, որ դրդական արտասանվածքների հնչերանգային կառույցները, անկախ քերականական ձևերից, միատեսակ են և հակադրվում են հարցական և պատմողական հնչերանգային կորերին կամ ձայնաբանական կառույցներին: Դրդական տիպի հնչերանգային առանձնահատկությունները կայանում են նրանում, որ նման կառույցներում հնչերանգային բաղադրամասերից (հիմնական տոնի հաճախականությունից, ուժգնությունից և տևողությունից) տոնային ցուցանիշները հնչման ավարտին խիստ անկում չեն կրում, ինչպես,

ասենք, պատմողական տիպի նախադասութիւններում: Բացի այդ, թե՛ ուժգնութեան ցուցանիշներով և թե՛ հնչերանգային կառուցների ուրվագծերով դրդական նախադասութիւնները ակնհայտորեն տարբերվում են պատմողական և հարցական հնչերանգային օբյեկտիվ տարատեսակներից: Այսպես, եթե հարցական նախադասութեան ձայնաբանական ելևէջումը բացարձակ ցուցանիշներով հանդես է գալիս միայն այն հատվածում, որը հարցում է պարունակում, ապա դրդական նախադասութիւնների կազմում այդ ցուցանիշները երևան են գալիս առավելապես հնչման եզրափակիչ հատվածում՝ վերջին վանկում, որն էլ այդ տիպի կառուցներում հանդես է գալիս որպես միջուկային հատված: Այս առումով մենք միավորել ենք դրդական կառուցների կազմում ավանդական հրամայական (հորդորական) և բացականչական տիպի նախադասութիւնների, դիտելով սրանց որպես մեկ ընդհանուր՝ դրդական հնչերանգային տիպի օբյեկտիվ ենթատեսակներ: Հավանորեն, սրանց կազմում պետք է դիտել նաև կոչական տիպի նախադասութիւնները, որպես պոդականների առանձին ենթատիպ: Ինչ վերաբերում է այնպիսի հասկացութիւնների, ինչպիսիք են հորդոր, իղծ, պահանջ, հանդիմանութիւն, առաջադրանք և այլն, ապա նման իմաստներ արտահայտող նախադասութիւնները, ինչպես և նրանք, այն որ արտացոլում են խոսողի հոգեկան վիճակը (ուրախութիւն, զայրութիւն, սարսափ, վիրավորանք, քավակցական վերաբերմունք, խնդրանք և այլն) դիտվում են որպես սուբյեկտիվ տարատեսակներ, որոնք կարող են հանդես գալ դրդական և այլ տիպի (օբյեկտիվ) հնչերանգային կառուցներում, սակայն շատ քանակով որևէ առանձին հաղորդակցական տիպ: Բերենք մի օրինակ պատմողական տիպի նախադասութիւններից, ուր առկա է սուբյեկտիվ տարրը կամ գործոնը և շնայած սրան, տվյալ նախադասութիւնը մնում է նույն՝ պատմողական հաղորդակցական տիպի շրջանակներում: Այսպես, օրինակ, «Մի սրբազան ոգևորութեամբ արտասանեց. Անի՜ն...» (Լեո, էջ 100) նախադասութեան երկրորդ մասը միադեմ ֆրազ է, կառուցում՝ միակազմ, բնույթով՝ պատմողական: Առոգանութեան նշանից անկախ այս ֆրազը դասվում է պատմողական նախադասութիւնների շարքում, որովհետև հնչման ավարտին հնչերանգային, հատկապես մեղեդայնութեան կորը կրում է որոշակի անկում, որը բնորոշ է պատմողական տիպի նախադասութիւններին: Ինչ վերաբերում է խոսողի հոգեկան վիճակին, որը բավականաչափ արտահայտված է հուզաարտահայտչական միջոցներով և ցուցաբերված համապատասխան տրոհման նշաններով, ապա այստեղ ապրումների դիապազոնը, իրոք, չափազանց լայն է. այս բառով խոսողը արտահայտում է և՛ վիշտ, և՛ ափսոսանք, նաև հիացմունք պատմական անցյալի նկատմամբ և այլն: Սակայն բոլոր այս

Հոգեկանն դրսևորումները լեզվաբանի համար կարող են ծառայել միայն որպես սոսկ սուբյեկտիվ գործոնի արտահայտման միջոց (թեպետև այն հոգեբանների համար առաջնահերթ գործոն է): Նույնը մոտավորապես կարելի է ասել նաև մեկ այլ օրինակի վերաբերյալ: Այսպես, «Շքեղ մի յղլակ կար, բարձր, բարձր արծվի թևերի վրա» (Իս. Աէ, էջ 35) նախադասությունը իրոք պատմողական տիպի կառույց է, որն ինչպես ճիշտ բնորոշում է Ս. Աբրահամյանը, արտահայտված է բացականչական որոշ թույլ երանգով (2, 67):

Եթե դրդականի հնչերանգային բաղադրամասերի ձայնաբանական ցուցանիշներում դիտվում է զգալի տեղաշարժ, իսկ հնչերանգային կառույցը հիմնականում անփոփոխ է, ապա այս դեպքում մենք գործ ունենք սուբյեկտիվ գործոնի մասնակի արտահայտության հետ: Երևույթն այս կայուն է տվյալ խմբին պատկանող որոշ օրինակներում և պայմանավորված է նաև քերականական կառույցի առանձնահատկություններով ու լեզվական այլ հանգամանքներով:

Պատմողական հաղորդակցական տիպի շրջանակներում նույնպես կարելի է սահմանել կամ միավորել օբյեկտիվ հնչերանգային ենթատեսակներ, օրինակ, հաստատական ու ժխտական նախադասությունները. այնուհետև՝ բուն պատմողական, անլանական, պատասխանական և այլ հնչերանգային տարատեսակներ, որոնք ըմբռնվում են որպես կայուն հնչերանգային ենթատիպեր: Նույն սկզբունքով հարցական հաղորդակցական տիպի սահմաններում կարելի է ճանաչել հարցաժխտական ու հարցահաստատական նախադասությունները նաև՝ ճարտասանահարցական (3, 119—120), երկրորդանքային, կրկնահարցումի և այլ ենթատեսակներ կամ ենթատիպեր: Ինչ վերաբերում է դրդական հնչերանգային տիպի տարատեսակներին, ապա այն, ինչպես հայտնի է, հանդիսացել է մեր ուսումնասիրման հատուկ առարկան: Նախնական տվյալներով դրդական տիպի սահմաններում մենք համախմբել ենք երեք օբյեկտիվ ենթատիպեր. հրամայական, բացականչական և կոչական: Հնարավոր է, որ հետագայում սրանք թիվը ընդլայնվի, սակայն բոլոր դեպքերում անհրաժեշտ է ստույգ տարբերակում մտցնել կայուն ենթատիպերի և հուղաբարտահայտչական սուբյեկտիվ տարատեսակների միջև, որը հնարավոր է թե՛ դրդական և թե՛ մյուս հնչերանգային հաղորդակցական տիպերի կազմում:

Մի քանի օրինակներով կցանկանայինք տալ դրդական հաղորդակցական տիպին բնորոշ առանձնահատկությունները: Նախ նշենք, որ դրդական նախադասություններից հատկապես՝ բացականչականները, ոչ բոլոր դեպքերում են ճանաչվում որպես օբյեկտիվ տարատեսակ, որը կարող է գերծ լինել սուբյեկտիվ վերաբերմունքից կամ նրա հոգեկան

ապրումներից: Այսպես, օրինակ, պրոֆ. Ս. Աբրահամյանը գտնում է, որ բացականչական նախադասությունները սոսկ սուբյեկտիվ արտահայտություններ են: Նա գրում է. «Բացականչական նախադասությունը, ինչպես ամեն մի նախադասություն, բնականաբար մի միտք է արտահայտում, բայց այդ միտքը չի արտահայտում որպես, այսպես ասած, օբյեկտիվորեն արված դատողություն, այլ ընդգծված կերպով կրում է խոսողի սուբյեկտիվ վերաբերմունքի կնիքը» [2, 98]:

Մենք գտնում ենք, որ փորձառական տվյալները սա շեն ասացուցում: Եթե դրդական նախադասությունները հանդես են գալիս խոսքում ձայնարանական բացարձակ ցուցանիշներով, ապա այս չի նշանակում, թե տվյալ երևույթը պայմանավորված է անհատի գրգռման աստիճանով և նրա հաղորդակցի նկատմամբ բռնի ներադրման պահանջով: Սա պարզապես անհատի զգացմունքներից անկախ օբյեկտիվ՝ հասարակական բնույթի երևույթ է, որը հատկանշական է բոլոր խոսակիցներին՝ հաղորդակցական որոշակի պայմաններում: Այսպես, շքերթներին ու գորահանդեսներին բնական են բացականչություններ ու կոչեր, գորամասերի ու կայազորների առօրյա կյանքում՝ հրահանգներ, հրամաններ և այլն: Այստեղ, տվյալ դեպքում, դրդական հնչերանգային տիպին պատկանող կառույցների համար կարևոր նշանակություն չունի, թե որ քերականական ձևերով է այն արտահայտված: Այսպես, դրդականների շարքից հրամայականները կարող են արտահայտված լինել և հրամայական (դիմավոր) եղանակի բայաձևերով ու նրանց շրջապատող բառերով: օրինակ՝ «Երգիր, սեր, երգիր», (ՍԱԼ, 96) կամ «Հեռացի՛ր, գնա՛, հանգի՛ստ թող ինձ...» (Ն Դ 111) և այլն, և անոռոշ դերբայով արտահայտված գերադաս անդամի առկայությամբ հատկապես անդեմ նախադասությունների կազմում օրինակ՝ «Կոտորե՛լ բոլորին... ողջ չթողնե՛լ ոչ մեկին», (ԱՆԹ, 133) «Կանգնեցնե՛լ ըստ հասակի» »(ն. տ., 145) և այլն: Հրամայական բնույթի հնչերանգային կառույցով են օժտված նաև անվանական նախադասությունները, օրինակ՝ «Սուրենը հրամայեց. Կռա՛կ» (ԱՀՍ, 483), «Դո՛ւս, — հրամայեց Դյուտը բարձրագույն» (ԴԴ, 3, 483), «Քայլով առաջ... մա՛րը» (ԴԴ, 1, 699) և այլն: Այս ամենը կարելի է վերագրել նաև բացականչական և կոչական նախադասություններին: Օրինակներ՝ «Լիլիթ, կյանքս, ինձ ների՛ր» (Իս., 321), «Լավ, սիրելիս, չերկարացնենք» (ԹՈՂ, 427), «Վա՛հ ինչքան նման է» (Թում., 3, 299), «Որքա՛ն անսիրտ, որքա՛ն հիմար եմ եղել առաջ» (ՆԴ, 3, 39), «Է՛յ կանաչ ախպեր, է՛յ ճանաչ ախպեր...» (Թում. 1, 234), «Հավատացե՛ք, ընկերներ, հավատացե՛ք» (ԹՈՂ, 56), «Տազնա՛յ, տազնա՛յ, — գոռում է նա» (ԲՀՍԶ, 3) և այլն:

Մեջբերված օրինակների հնչերանգային առանձնահատկություննե-

րն իրենց բնույթով ու կառույցով միատեսակ են այն առումով, որ հնչե-
րանգային այս կամ այն բաղադրամասի ցուցանիշները մինչև հնչման
ավարտը գտնվեն նույնությամբ պահպանում են իրենց մակարդակը (օրի-
նակ՝ «Ջգա՛տ» կտրուկ հրահանգի դեպքում բարձր են ուժգնության ցու-
ցանիշները, «Օգնեցե՛ք, հե՛յ» խնդրանք-կոչի դեպքում՝ ուժգնության և
տևողության ցուցանիշները, իսկ «Ջո՛ւր, մի կաթիլ ջո՛ւր» (Անթ. 15),
կամ «Քագրատ, ապա նայի՛ր, նայի՛ր» (ԱՀՍ, 230) և նման կարգի օրի-
նակներում՝ տոնայնության կամ՝ մեղեդայնության և տևողության ցու-
ցանիշները: Այսպիսով, կազմությամբ միատեսակ հնչերանգային կտրուկ
կամ կառուցվածքով, որը մենք անվանել ենք պարաբոլիկ, դրդական նա-
խադասությունները համախմբվում են մեկ ընդհանուր հաղորդակցական
տիպի շրջանակներում, չնայած քերականական կառուցվածքով և միջու-
կային կամ հատվածների կազմությամբ մեղբերված և նման օրինակնե-
րը խիստ տարբերվում են միմյանցից: Ավելին, քերականական որոշակի
տիպի նախադասությունները, որոնք կազմությամբ նմանեցնում են
դրդականներին, բոլորովին զուրկ են այդ տիպին բնորոշ հնչերանգա-
յին կառույցների առանձնահատկություններից: Այսպես, «Գնա ու մի
ասա», «Արի դու տես» և այլն նման արտահայտությունները, ուր գերա-
դաս, միջուկային հատվածը ներկայացված է բայի հրամայական եղա-
նակով, ամենևին էլ չեն արտահայտում դրդականին բնորոշ դորժառու-
թյունը, ուստի չեն պատկանում դրդական հնչերանգային տիպին:

Իսկ բնորոշ են, արդյոք, դրդական նախադասություններին սուբ-
յեկտիվ զրսևորումները և ինչպե՞ս են այս դեպքում տարբերակվում սուբ-
յեկտիվ և օբյեկտիվ գործոնները տվյալ հաղորդակցական խմբում: Սուբ-
յեկտիվ գործոնն, անշուշտ, բնորոշ է բոլոր հնչերանգային հաղորդակցա-
կան տիպերին, այդ թվում նաև՝ դրդականին: Հատկապես դրդականնե-
րի՝ դեպքում անհամեմատ դժվար է սահմանել օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ
գործոնների դրսևորման եղբերը, ուստի և այս պատճառով արվում են
զանազան մեկնաբանություններ, որոնց հետևանքով ողջ հնչերանգային
տարատեսակի ըմբռնման ու ճանաչման հարցը թերևս մնում է բաց:

Այնուամենայնիվ դրդական նախադասություններ կազմող այն կա-
ռույցներում, որոնք հարուստ են զգացմունքային դրսևորումներով, առա-
վել չափով կարելի է սահմանել սուբյեկտիվ գործոնի արտահայտու-
թյունը: Այսպես, եթե դրդական հաղորդակցական կառույցներում դիտ-
վում է հնչերանգային կտրի մի այնպիսի ուրվագիծ, որը սովորաբար
մինչև հնչման ավարտը կրում է աննշան անկում, հենց սկզբից էլ պատ-
կերելով բարձր բաղադրամասային ցուցանիշներ, ապա սուբյեկտիվ գոր-
ծոնների աղբեցությունը նկատելի նման տիպի կառույցներում բոլորովին
այլ բնույթի է: Այսպես, երբեմն դիտվում է ձայնաբանական ողջ պատկե-

րի խիստ անկում (հիմնականում՝ մեղեդայնության և ուժգնության ցուցանիշներով)։ Օրինակ, «Օ՛, ինչ խորամանկություն... (Սուևդ. 226) և նման տիպի նախադասություններում, որոնք արտաբերվում են խորհրդավոր ձայնով և ցածր առոգանությամբ (տեմբրով)։ Ձայնարկությունները և եղանակավորող բառերը ոչ միայն «հարստացնում են» հուզարտահայտչական միջոցներով հագեցված դրդչական նախադասությունների հնչերանգային պատկերը, այլ հանդես են գալիս որպես որոշակի հավելյալ՝ հաղորդակցական խմբին ուղեկցող երևույթ։ Սրանք գտնվելով հնչադասության սկզբում, իրենց վրա են կրում հնչման բարձրակետի ցուցանիշները, որոշակի աղավաղում մտցնելով հնչերանգային կորի պատկերի մեջ։ Սրանով են պայմանավորված այն դժվարությունները, որոնք առաջանում են հատկապես դրդչական նախադասությունների հնչերանգային առանձնահատկությունների բացահայտման և բնութագրման ընթացքում։

Երբեմն խոսքի տպավորությունն ուժեղացնելու նպատակով, կամ խիստ հուզված լինելու պահին բացականչությունները արտաբերվում են մի այնպիսի լարված ձայնով, որ տվյալ անձնավորության առոգանական ծավալի սահմաններում ի վիճակի չէ ընդգրկելու տոնային հաճախականության դիապազոնը՝ նրա ելևէջումը։ Այս դեպքում խոսողի ձայնը փոխվում է, որի հետևանքով հաճախականության ու հզորության ձայնաբանական տվյալներն հանդես են գալիս աղավաղված ձևով և փորձառական ուսումնասիրության ընթացքում անտեսվում և հաշվի չեն առնվում։ Հընչման տևողության խախտումը խիստ նկատելի է հատկապես այն դեպքում, երբ խոսքը կամ նախադասությունը ներկայացված է վանկաբաշխ տեսքով։ Օրինակ՝ «Մինչև տուն լսեց բոլորից.— Պատերա՛զմ, Պատերազմ, Պա-տե՛րա՛զմ։ (Չառ., 287)։ Այս օրինակը, նույնպես, բացահայտում է հնչերանգի սուբյեկտիվ գործոնի իրականացումը խոսքում։ Անհրաժեշտ է նշել, որ կարևորը այն է, որ այս երևույթը մեծ տարածում է գտել նաև առօրյա խոսակցական լեզվում։ Ուրեմն հնչերանգի սուբյեկտիվ գործոնի՝ որպես ձայնաբանական երևույթի էությունը և նրա դրսևորումը կայանում է նրանում, որ առավելապես դրդչական տիպի նախադասության կառուցներում հնչերանգային ցուցանիշները (սուբյեկտիվ գործոնի դրսևորման ընթացքում) խիստ տատանումներ են ցուցաբերում՝ օբյեկտիվ որոշակի ձայնաբանական մակարդակի համեմատությամբ։ Մինչդեռ օբյեկտիվ գործոնը դիտվում է որպես արտասանական նորմա, իսկ բոլոր շեղումներն այդ նորմայից՝ որպես սուբյեկտիվ գործոնի արտահայտություն։ Այսպիսին են հնչերանգի օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ գործոնների փոխհարաբերությունն ու փոխադարձ կապը, հատկապես դրդչական կառույցներում։

Այսպիսով, հնչերանգի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների բացահայտման և ըմբռնման հարցը լեզվաբանական կարևորագույն խնդիրներից մեկը պիտի համարել: Այս հարցում ո՛չ բովանդակության և արտահայտության պլանների սահմանումն ու տարբերակումը, ո՛չ լեզվի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների հարաբերակցության բացահայտումը, ո՛չ էլ լեզու և խոսք հասկացությունների հակադրումն վճռական դեր չեն խաղում հնչերանգային օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների ստույգ սահմանազատման հարցում: Հնչերանգային հաղորդակցական տիպերի քանակը որոշելու, նրանց բնույթն ու գործառությունը բացահայտելու, հրնչերանգային տիպերի ձայնաբանական առանձնահատկությունները նկարագրելու գործում անհրաժեշտ է նախ և առաջ տարբերակում մտցնել հնչերանգի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների գործառության միջև, բացահայտել այդ հասկացությունների հարաբերակցությունն ու փոխադարձ կապը խոսքում: Անհրաժեշտ է նաև լիովին վերականգնել օբյեկտիվ գործոնի գաղափարը, նրա գործառության եզրերը՝ տվյալ հնչերանգային տարատեսակներին հատուկ ձայնաբանական առանձնահատկությունների նկարագրման միջոցով: Սույն աշխատության մեջ առաջ քաշված որոշակի դրույթները փորձառական առումով ստուգված է մեր կողմից և ինքնին հետաքրքրություն են ներկայացնում նրանց համար, որոնք հատուկ դրազվում են հնչերանգի ուսումնասիրման հարցերով:

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԴՐՈՋԱԿԱՆՆԵՐԻ (ՀՈՐԴՈՐԱԿԱՆ) ՀՆՁԵՐԱՆԿԱՅԻՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՓՈՐՁԱՌԱԿԱՆ ՏՎԱԼՆԵՐՈՎ

Ուսումնասիրման մեր սկզբունքները որոշ չափով տարբերվում են անվանական հայեցակետից այն առումով, որ մենք անկյունաքարային ենք համարում հնչերանգային կառույցների նույնականությունը, անկախ քերականական կազմությունից: Այսինքն, հաշվի է առնվել միայն հրնչերանգային կորի պատկերը, ուր պահպանվում են ձայնաբանական ցուցանիշների միատեսակությունը թե՛ միակազմ, և թե՛ երկկազմ կառույցներում: Հաղորդավարների առոգանության ձայնաբանական ցուցանիշների տարբերությունը բացահայտվում է ձայնի (տոնի) տարբեր հաճախականությունից մակարդակով. կանանց և երեխաների մոտ բարձր և տղամարդի մոտ համապատասխանորեն՝ ցածր մակարդակով:

Փորձառական եղանակով հետազոտությունները կատարվել են Նրեվանում և Մինսկում՝ ինտոնոգրաֆ կոչվող սարքի միջոցով: Ինտոնոգրաֆային գրանցումներին նախորդել են նյութի ձայնագրումները, որոնք կատարվել են չորս հաղորդավարների — (երկու տղամարդ և երկու կին) արտասանությամբ: Փորձառական նյութը բաղկացած է երկու մասից. մի մասը կազմում են միակազմ (անդեմ և անվանական) դրույթական նախա-

դասությունները, իսկ մյուսը՝ երկկազմ դրդչական նախադասությունները: Բոլոր դեպքերում կորերի պատկերները նույնական են և տարբերվում են միայն ձայների դիապազոններով, որը բնական է սեռերի տարբերության պայմաններում: Ինչ վերաբերում է ձայնաբանական ցուցանիշների որոշակի փոփոխություններին և սուր ելևէջումներին, ապա այդ բացատրվում է միայն հաղորդավարի խառնվածքից, և այստեղ է, որ երևան է գալիս հնչերանգի սուբյեկտիվ գործոնը:

Փորձառական նյութում առկա են հրամայական, բացականչական և կոչական տիպի նախադասությունները: Միակազմ կառույցներից՝ ձայնագրվել և գրանցվել են շուրջ քսան նախադասություն՝ երկու հիմնական (կին և տղամարդ) և մեկ լրացուցիչ (կին) հաղորդավարների արտասանությամբ: Օրինակների մի մասը կազմում են անվանական, իսկ՝ մյուսը՝ անդեմ (բայական) նախադասություններ: Միակազմ նախադասությունների ընդհանուր քանակը (երեքական հաղորդավարների արտասանությամբ) կազմում է 60 դրդչական կառույցներ, իսկ երկկազմ կառույցների հետ միասին՝ շուրջ 120 նախադասություն: Դրդչական կառույցներն իրենց յուրովի գործառության շնորհիվ բարդություններ չեն ներկայացնում: Այսպիսով, դրդչական նախադասություններ ասելով մենք միշտ նկատի ենք ունեցել դրդչական ֆրազները, որոնց շրջանակներում է դրսևորված դրդչական հնչերանգային կառույցների բնույթն ու գործառությունը:

Միակազմ դրդչական հնչերանգային կառույցներ փորձառական տվյալներով

ա) Անվանական հնչերանգային կառույցներ

Անվանական դրդչական նախադասությունները մեր փորձառական տվյալներով ներկայացված են հետևյալ օրինակներում. «Ո՛չ մի գիշում: Բոլորս կկործանվենք, եթե չմիանանք» (ԴԴՎ, 105), «Ա՛յ ձե՛նի դե՛ղ, ա՛յ լավ ձե՛նի դե՛ղ» (Թում., 3, 254), «Առա՛ջ, — հրամայեց լեյտենանտը» (Անթ., 317), «Առա՛ջ դեպի ձախ, մտնել գլխավոր փողոցը» (Անթ., 316), «Ջո՛ւր, մի կաթիլ ջո՛ւր» (Անթ., 15), Զգա՛սա: Այս բառը կրկնվեց վաշտ առ վաշտ:» (Անթ., 490), «Եղբայրական ողջո՛ւյն Կուբայի սոցիալիզմ կառուցող հերոսական ժողովրդին» («Անվանգարդ», 1965 թ., № 48), «Պարոն Շախյան, մի փաժակ էլ...» (ՆԴՊ, 27), «Իմ ձագուկս, իմ Վաղդանի՛կս, ուրախանում էր Ռեհանը» (Ս. Զ, 7, 344), «Համբուրվե՛լ, այո՛ համբուրվե՛լ, էվվիվա, հուտոա՛, հուտոա՛» (Ք, 7), «Դադաբ, դադա՛ր, — գոչում էին սեպուհները» (ԴԴՎ, 17), «Լուսթյո՛ւն, — սաստեց դատարանի նախագահը» (Անթ., 427):

Քննված օրինակներում հատուկ ընգծվում են այն հատվածները,

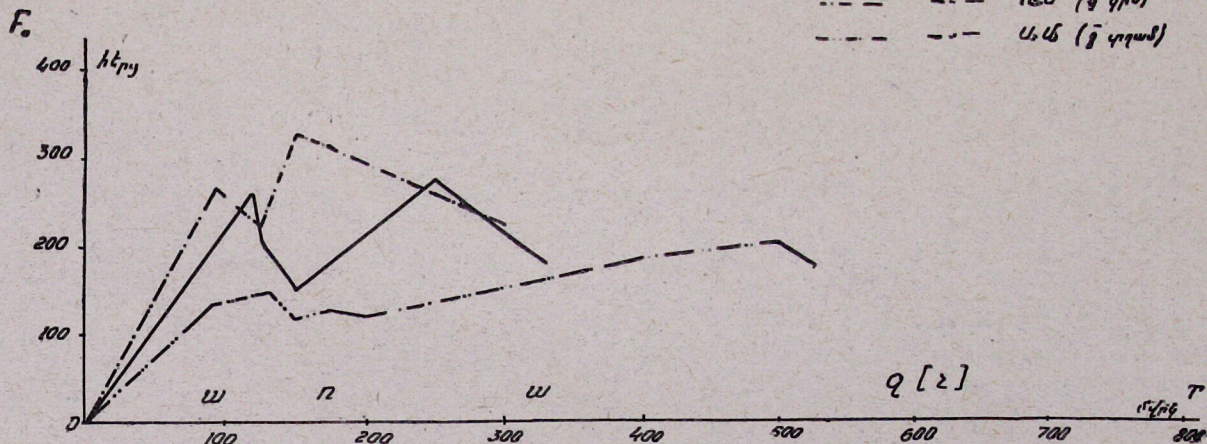
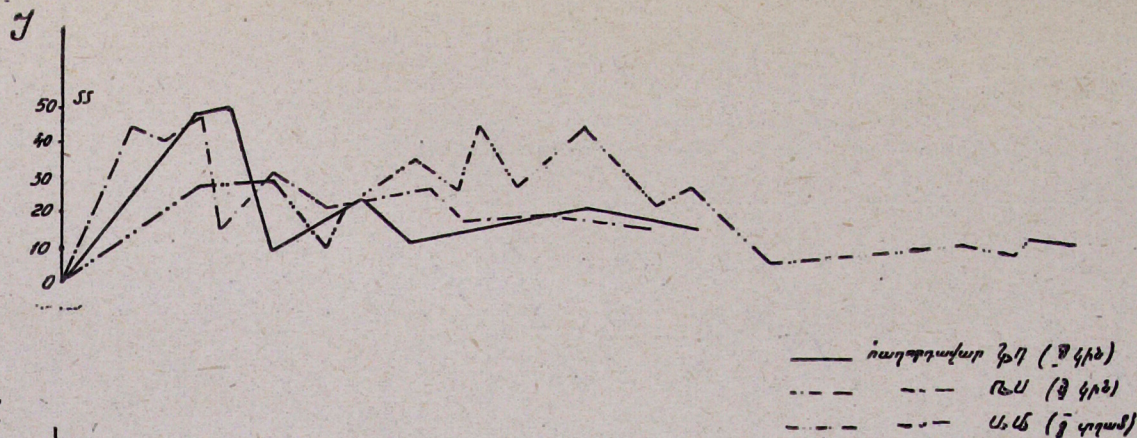
որոնք հանդես են գալիս գրողականի գործառութեամբ: Իմաստով դրանք ավարտուն կառույցներ են, թեև որոշ դեպքերում բաղկացած են ընդամենը մեկ բառից (հմմտ. Զգա՛ստ: Առա՛ջ և այլն): Այս առումով հիշյալ կառույցները, անկախ շրջապատող կազմութիւններից, ընկալվում և դիտվում են որպէս գրողական հնչադասութիւններ, իսկ շրջապատող հատվածները տվյալ դեպքում հանդես են գալիս որպէս կոնտեքստ:

Ներկայացված նյութից պարզ է, որ մենք ոչ մի սահմանադաստում չենք մտցրել այսպէս կոչված հրամայականների և բացականչականների միջև: Սրանց մեջ թերևս կարելի է առանձնացնել հրամայական հնչերանգային ենթատիպը բնորոշող մի շարք կառույցներ, որոնց հատուկ և հատկապէս ուժգնութեան ցուցանիշների խիստ ելևէջումը: Այսպէս, օրինակ, «Ո՛չ մի զիջում», «Առա՛ջ», «Առա՛ջ դեպի ձախ», «Զգա՛ստ», «Լուռութիւն» և այլ նման գրողական անվանական կառույցներում կարելի է դիտել բավականաչափ բարձր ուժգնութեան ցուցանիշներ (տե՛ս գծանկարներ 1—4): Այստեղ, Առա՛ջ հնչադասութեան դեպքում 1-ին կին հաղորդավարի մոտ ձայնի ուժգնութեան ցուցանիշները որոշ հատվածներում հասնում են մինչև 47 և 50 միլիմետրի, 2-րդ հաղորդավարի մոտ մինչև 43 և 47, իսկ 1-ին տղամարդ հաղորդավարի արտասանութեամբ մինչև 40 միլիմետր բարձրութեան (գծանկարներ 1—2): Այս ցուցանիշները գրեթե նույնական մակարդակի են այստեղ թերևս անհատական աննշան տարր կարելի է նկատել 1-ին կին հաղորդավարի արտասանութեան մեջ: Այս օրինակում հիմնական տոնի հաճախականութեան ցուցանիշները նույնպէս բարձր են (260 և 280 հերց 1-ին կին, 255 և 300 հերց՝ 2-րդ կին և 165 ու 200 հերց՝ 1-ին տղամարդ հաղորդավարների մոտ): Սակայն այս ցուցանիշները համեմատաբար բարձր չեն, որքան կարելի էր սպասել բացականչական հաղորդակցական ենթատիպի դեպքում: Ուշագրավ է նաև այն, որ վերլուծվող գրեթե բոլոր օրինակներում նման առավելագույն ցուցանիշները պահպանվում են մինչև հնչադասութեան ավարտը: Եվ դա է այն գլխավոր հատկանիշը, որը տարբերակում է գրողական հնչերանգային հաղորդակցական տիպը մյուս հնչերանգային խմբերից:

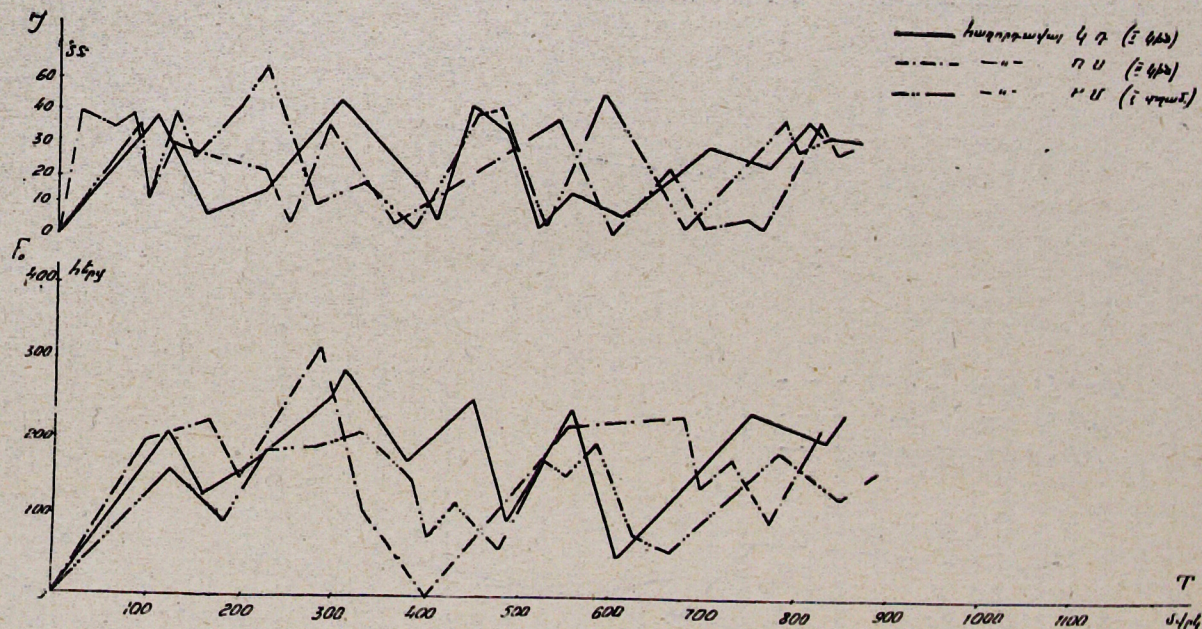
Գրողական հնչերանգային խմբի մեջ մտնող հրամայական ենթախումբը աչքի է ընկնում ոչ ծավալուն՝ կարճ տևողութեամբ, որով սովորաբար բնորոշվում են սեղմ, կտրուկ հրամաններն ու հրահանգները: Այսպէս. «Ո՛չ մի զիջում» (գծանկար 3) հնչադասութեան ընդհանուր տևողութեանը մի դեպքում եղել է 300 (1-ին կին հաղորդավոր), մյուսում՝ 840 և վերջապէս 1260 միլիվարկյան տևողութիւն՝ տղամարդի արտասանութեամբ այն պահին, երբ բացականչականների օրինակներում միայն մեկ՝ շեշտակիր վանկում ձայնավորի տևողութիւնը հասնում էր երբեմն մինչև 220—250 միլիվարկյանի: Ինչ վերաբերում է առաջին (Առա՛ջ) օրինա-

կին, ապա այստեղ այդ ցուցանիշները նվազագույն են (1-ին կին՝ 400, 2 կին՝ 440, 1-ին տղամարդ 820 մվրկ) (գծանկար 1): Մինչդեռ Առաջ, դեպի ձախ հրամայական ֆրազում ձայնաբանական ցուցանիշները բաշխված են փոքր ինչ այլ կերպ (գծանկար 2), որովհետև առանցքային բառի դիրքը այստեղ փոխված է: Չնայած գրությամբ այն շեշտակիր է և հնչադասության կազմում առաջին բառը, սակայն այս օրինակում մենք ունենք հզորության կամ ձայնի ուժգնության հետևյալ ցուցանիշներ. 1-ին կին՝ առաջին ա ձայնավորի սահմաններում 40 մմ, երկրորդ (շեշտված) ա ձայնավորի մասում՝ 42 մմ: Այնուհետև 2-րդ կին և 1-ին տղամարդ հաղորդավարների արտասանությամբ համապատասխանորեն՝ 40(36) և 36(40) միլիմետրեր, իսկ հնչադասության վերջին (ձախ) բառի հատվածում ուժգնության ցուցանիշները բարձրակետերով հավասար են. 1-ին կին՝ 44, 2-րդ կին՝ 40 և 1-ին տղամարդ՝ 40 միլիմետրերի, ընդ որում այստեղ, բնականաբար, պետք է հաշվի առնվեն ոչ թե բացարձակ ցուցանիշները, այլ բառերի դիրքը՝ նրանց հաջորդականությունը և հնչադասությունում զբաղեցրած տեղը: Այս առումով հավասար կամ նվազագույն անկումներով ցուցանիշների դեպքում նախապատվությունը տրվում է հնչման ավարտին մոտ հատվածին, որովհետև հավասար պայմաններում այդ հատվածի ցուցանիշները անհամեմատ բարձր կլինեին: Մյուս բաղադրիչի՝ տոնի հաճախականության տվյալներով նույնպես բացահայտված է քննվող կառույցի պատկանելիությունը դրդչական հաղորդակցական խմբին: Հարաբերական ցուցանիշներն այս պարագայում դասակարգված են այնպես, որ գերադասություն նույնպես կարելի է տալ հնչադասության եղրափակիչ հատվածին: Տոնի ելեէջումն Առաջ, դեպի ձախ օրինակում մեծ է և հաճախականության փոփոխությունները բավականաչափ զգալի: Սրա հետևանքով առաջացել է երկու կենտրոն, մեկը՝ Առաջ բառի սահմաններում, ուր դիտվել են հաճախականության բարձրակետեր 250 հերց (1-ին կին), 310 հերց (2-րդ կին) և 205 հերց (1-ին տղամարդ) դիապագոնում: Այնուհետև դիտվում է տատանումների հաճախականությունների խիստ անկում, որից հետո տոնի կորագիծը կրկին բարձրանում է, հասնելով 240 հերց (1-ին կին), 220 հերց (2-րդ կին) և 190 հերց (1-ին տղամարդ): Հաճախականության տատանումներ այստեղ շատ բարձր չեն, բացի այդ էլ հրամայականների դեպքում կարևորագույն նշանակություն ունեն ձայնի ուժգնության ցուցանիշները (գծանկար 2):

Անդրադառնալով Ո՛չ մի զիջում հնչադասության ձայնաբանական առանձնահատկություններին, նշենք, որ այս վերլուծվող օրինակում ձայնի շարժումը (հնչման, ուժգնության արժեքներով) հնչման ավարտին համեմատաբար ցածր է 1-ին կին հաղորդավարի արտասանությամբ: Այսպես, առաջին օ ձայնավորի 37 մմ մակարդակի դիմաց մենք ունենք

Դժանիար 1 «Առաջ», — [Հրամայեց լիտենանտը]: «Նախադասությունը դրդական կա-
ռույցի ձայնաբանական բաղադրիչների՝ մեղեդայնության, ձայնի ուժգնության և տե-
վողության կորագծերն ու ջութանիչները ինտոնացրամեների տվյալներով:

Փնտրում 2 «Առաջ դեպի ձախ» զրգռական կառուցվածքի ձայնարանական բաղադրիչների
ցուցանիշները ինտոգրամների տվյալներով:

ընդամենը 17 մմ, սակայն այստեղ ևս նկատելի է մեկ այլ երևույթ. ձայնային ճնշումը ոչ թե նվազում է, այդ գնալով աճում է (գծանկար 3): Հաջորդ մի բառի սահմաններում այն արդեն հասնում է 47 մմ ցուցանիշի: Հետագայում, շնչառության ուժի խախտման հետևանքով, նկատելի է ձայնի ուժգնության խիստ անկում, որը արտահայտված է վերը նշված ցուցանիշով (17 մմ): Սա անշուշտ ոչ կանոնական, սուբյեկտիվ բնույթի արտասանության հետևանք է և մյուս հաղորդավարների արտասանության միջամբ հիշյալ հատվածի ուժգնության չափումները հետևյալ արդյունքների ունեն. հնչադասության սկզբում նշվել են 36 և 40 մմ բարձրակետեր, այնուհետև 43 և 35 մմ բարձրակետեր: Այս ցուցանիշները վկայակոչում են, որ ձայնի ուժգնության մաքուր դեպքում է գրեթե անփոփոխ, դիտվում է ցուցանիշների բավականաչափ խոր անկում և վերջապես հնչման ավարտին («զիջում» բառի հատվածում) ուժգնության ցուցանիշը կրկին բարձրանում է մինչև 45 միլիմետր մակարդակի: Պետք է ասել, որ հնչման ավարտի համար այս մակարդակը (ձայնի ճնշման ելեջումի ցուցանիշներով) բավականաչափ բարձր է (գծանկար 3): Հաճախականության ցուցանիշները քննվող օրինակում նույնպես բարձր են. արտասանության միջամբ այն տատանվում է 240, 235 և 220 հերց սահմաններում: Հատկանշական է, որ երեք հաղորդավարների արտասանության միջամբ անվանական հրամայական կառույցներում հնչման սկզբի ու ավարտի մակարդակը տոնի հաճախականության ցուցանիշներով գրեթե նույնական են: Այդ նշանակում է, որ հրամայականների դեպքում ձայնալարերը լարված են հենց հնչման սկզբից: Հրամանը, հրահանգը արտասանվում են սովորականից անհամեմատ բարձր տոնով և հնչման այդ մակարդակը պահպանվում է մինչև հնչադասության ավարտը (գծանկարներ 1—3 և մյուսները): Այս է դրդականների կազմում հրամայական հնչերանգային ենթատիպի առանձնահատուկ հատկանիշներից մեկը: Մյուս հատկանիշներից են կարճ տևողությունը և հատկապես ձայնի ուժգնության աճումը հնչադասության վերջում, որն էլ ապահովում է այս հաղորդակցական տիպին բնորոշ պարաբոլիկ կորի ուղղագիծը:

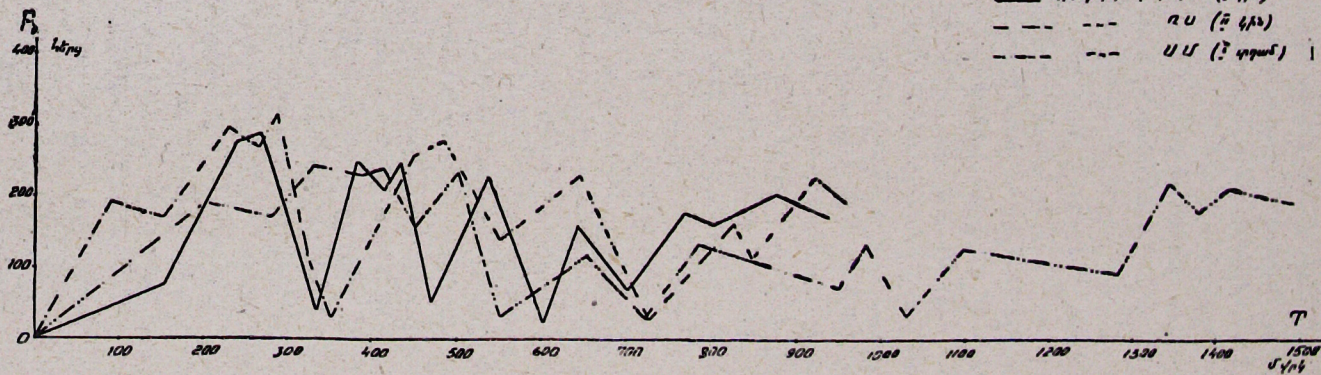
Այսպիսով, անվանական (միակազմ) դրդական կառույցներին հատուկ են հնչերանգային այնպիսի ցուցանիշներ, որոնք կազմում և արտահայտում են ողջ դրդական հաղորդակցական տիպին բնորոշ առանձնահատկությունները և այս առումով որոշակիորեն կարելի է ասել, որ դրդական և, թեքես, մյուս հնչերանգային տիպերին պատկանող կառույցների նկատմամբ խիստ անհրաժեշտություն չի կազմում այն հանգամանքը, թե որ խոսքի մասով է արտահայտված նախադասության գերադասանդամը:

— հաղորդակարգ (հալ)

--- ռս (հալ)

-.-.- ՍՄ (հալ)

Գծանկար 3 «Ո՛ւ մի դիջում» զրդչական կառույցի ձայնաբանական ցուցանիշները հնտո-
գրամներով:

Ինչպես ասացինք, անվանական խմբին պատկանող դրդական կառույցները բացի հրամայականներից կազմում են նաև բացականչական հնչերանգային ենթատիպի Այս հնչերանգային կառույցները ցուցաբերում են ձայնաբանական այնպիսի առանձնահատկություններ, որոնք բնորոշ են ընդհանրապես դրդականներին։ Տարբերությունը նրանում է, որ այստեղ հրամայական ենթատեսակին պատկանող կառույցներին բնորոշ ցուցանիշները դրսևորված են ոչ այնքան հիմնական տոնի կորագծով, որի էլևէջումը ձգտում է դեպի հաճախականությունների վերին մակարդակը, այլ հիմնականում կենտրոնացված են ձայնի ուժգնության կորում։

Ստորև անցնենք մի քանի անվանական բացականչական կառույցների վերլուծությանը, որոնք այսպես կոչված հրամայականների հետ մեկտեղ ներկայացված են այս ենթաբաժնի ընդհանուր ցանկում։ Բացականչական անվանական նախադասությունների կազմում մենք առանձնացրել ենք Ա՛յ ձենի դե՛ղ, ա՛յ լավ ձենի դե՛ղ։ Ձո՛ւր, մի կաթիլ ջո՛ւր։ Եղբայրական ողջո՛ւյն Կուբայի սոցիալիզմ կառուցող հեռուսական ժողովրդին։ Իմ ձագուկըս, իմ Վադանի՛կս... Դադաբ, դադա՛ր... և էվվիվա, հուտա՛, հուտա՛։ կառույցները։ Արտահայտչականության, բայց ոչ հուզականության բարձր ստիճանի դրսևորման տեսակետից այս կառույցները, բնականաբար, միատեսակ ու միատարր չեն. մի դեպքում դրանք արտահայտում են խնդրանք, աղաչանք, աղերսանք (Ձո՛ւր, մի կաթիլ ջո՛ւր), մյուս դեպքում՝ պահանջ, հանդիմանություն, (Դադա՛ր, դադա՛ր), մեկ այլ դեպքում՝ ողջույն, կոչ (Եղբայրական ողջո՛ւյն Կուբայի սոցիալիզմ կառուցող հերոսական ժողովրդին) և այլն։ Սակայն այնուամենայնիվ բոլոր օրինակներն էլ պատկանում են դրդական հաղորդակցական խմբին։ Այսպես, Ձո՛ւր, մի կաթիլ ջո՛ւր (գծանկար 4) օրինակում երեք հաղորդավարների արտասանությամբ կարելի է դիտել դրդականին հատուկ կորագծերը, թեև թվում է, թե աղերսանքը պետք է արտասանվեր թույլ ձայնով։ Սակայն հակառակ սպասածին, ստացվում է բոլորովին մի այլ պատկեր։ Այսպես. 1-ին կին հաղորդավարի ձայնի ցուցանիշների համաձայն մենք ունենք տոնի բարձրացում առաջին ջո՛ւր բառի ձայնավորի հատվածում մինչև 285 հերց մակարդակը։ Այսուհետև այս թվային ցուցանիշները ավելանում են, հասնելով մի բառի հատվածում մինչև 315 հերց մակարդակի, այնուհետև դիտվում է տոնի հաճախականության որոշակի նվազում, սակայն երկրորդ՝ ջո՛ւր բառի հատվածում այն կրկին բարձրանում է մինչև 280 հերց տատանումների մակարդակը, որն էլ տրվյալ հաղորդակցական աիպը բնորոշող ցուցանիշ է։ Ձայնի ուժգնության ցուցանիշները, ինչև բարձր չեն, սակայն իրենց բարձրակետով հասնում են մինչև 23 միլիմետր ցուցանիշի (գծանկար 4) և, հարաբերական տրվյալներով այստեղ ևս (համտ՝ հնչման սկիզբ՝ 26 մմ և ավարտ՝ 21 մմ)

առկա է դրդշական կառույցներին հատուկ պատկերը, Այնուհետև վերլուծվող Ա՛յ ձե՛նի դե՛ղ՝, ա՛յ լավ ձե՛նի դե՛ղ բացականչական նախադասությունը անվանական է, ա՛յ ձայնարկությունը առանձնապես մեծ դեր չի կատարում դրդշական հնչերանգային ողջ կառույցի կազմավորման ընթացքում, թեև ձայնաբանական ցուցանիշները տվյալ հատվածում բավականաչափ բարձր են: Այսպես, եթե 1-ին կին հաղորդավարի արտասանությամբ ձայնի ուժգնության ցուցանիշը հնչման եզրափակիչ հատվածում հավասար է 36 մմ-ի (գծանկար 5), ապա սկզբում՝ առաջին ա՛յ ձայնարկության հատվածում հասնում է մինչև 53 մմ մակարդակի: Թվում է, թե հենց այս ցուցանիշն է իր առավելությամբ բնորոշում ողջ կառույցը, մինչդեռ 36 մմ մակարդակը հնչեզրափակիչ հատվածում բավականին բարձր ցուցանիշ է, բացարձակ, որովհետև ձայնի ուժգնությունը տարածական առանցքով պահպանելը առանձնապես որոշակի ջանքեր է պահանջում: Սրանով է պայմանավորված արտասանության այն լարվածությունը, որը դիտվում է դրդշականների արտաբերման ընթացքում:

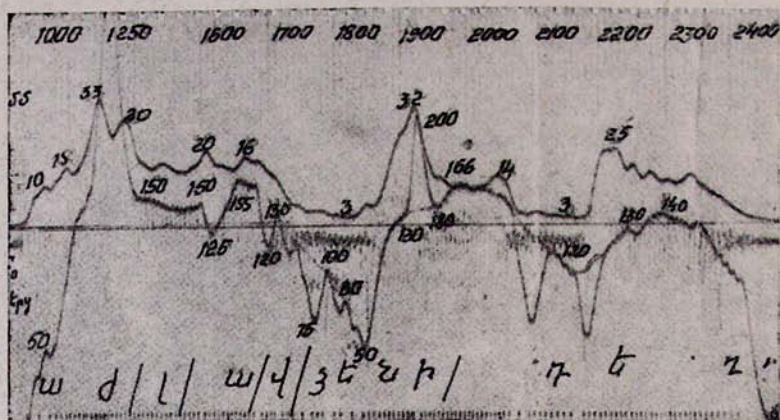
Նույն օրինակի ձայնաբանական տվյալները մյուս հաղորդավարների արտասանությամբ նմանապես ցուցաբերում են այն ֆիզիկական պատկերը, որը հատուկ է դրդշական տիպի կառույցներին (գծանկար 6): Եվ եթե որոշ հատվածում դիտվել են ձայնային ազդականների հավելցուկորեն արժեքներ, ապա դրանք հենց սուբյեկտիվ գործոնի դրսևորումներն են:

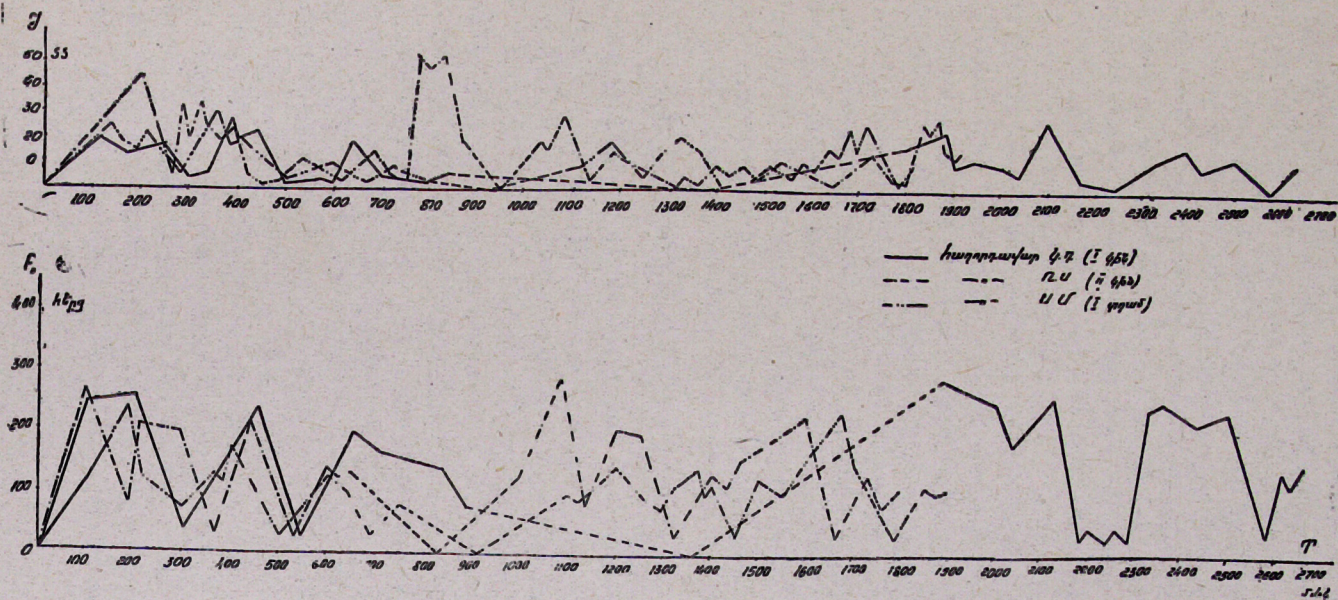
Սուբյեկտիվ գործոնը կարող է դրսևորվել նաև մեղեդայնության (հիմնական տոնի ելևէջումների) և ձայնի ուժգնության կորերում: Այսպես, Ա՛յ ձե՛նի դե՛ղ... օրինակում բարձր ցուցանիշ կարող է համարվել 2-րդ կին հաղորդավարի արտասանությամբ 5 մմ մակարդակը՝ առաջին դե՛ղ բառի հատվածում, իսկ երրորդ (1-ին տղամարդ) հաղորդավարի արտասանությամբ՝ 37 մմ ուժգնության բարձրակետը երկրորդ ա՛յ ձայնարկության հատույթի սահմաններում (գծանկար 6): Նույնը կարելի է ասել նաև հիմնական տոնի հաճախականության՝ 250 հերց (տղամարդու առողջանությամբ) մակարդակի վերաբերյալ (գծանկար 5), որոնք որոշակի շեղումներ են ներմուծել հնչերանգի արտահայտության մեջ:

Այսպես, հատուկ ուշադրության է արժանի իմ ձագուկս, իմ վառ-դա՛նի՛կս, — ուրախանում էր Ռեհանը նախադասությունը, որը մենք համարում ենք անվանական բացականչական նախադասություն: Փորձառական տվյալներով հիշյալ կառույցը պահպանում է դրդշականին բնորոշ հատկությունները, օժտված է հնչերանգային կորի հիպերաբուլիկ ձևով, թեև չունի ձայնաբանական բարձր ցուցանիշներ:

Այս նախադասության հնչերանգային կորի ձայնաբանական պատկերը ներկայացված է հետևյալ ցուցանիշներով: 1-ին կին հաղորդավարի արտասանությամբ մեղեդայնության կորը սկիզբ առնելով 260 հերց մակար-

դակից և շփերով առանձնապես զգալի ելևէջում, հնչման ավարտին իջնում է մինչև 200 հերց հաճախականության տատանումների մակարդակը: Սակայն այս ելևէջումը, որը պայմանավորված է մեղեդայնության կորի անկմամբ, ամենևին չի արգելակում տոնի բարձրացմանը տվյալ հատ-

Վճանկար 6 «Իմ ձաղուկս, իմ վարդանիկս» գրողական ֆրազի ձայնաբանական կո-
րագծերը ինտոգրամներով:

թյան կորը կրկին ունի բարձր ցուցանիշներ: Այստեղ դիտելի են 290, 230, 255, 240 հերց հաճախականության բարձրակետեր, ընդ որում վերջին ցուցանիշը վերաբերում է նախավերջին ի ձայնավորին՝ Վարդանի՝ կս բառում (գծանկար 6): Ցուցանիշների նույնական բաշխումը որոշակի հարաբերությամբ դիտվում են նաև մյուս հաղորդավարների մոտ: Այսպես, 2-րդ կին հնչերանգի արտասանությամբ իմ Վարդանի՝ կս շարույթի սահմաններում գրանցվել են հետևյալ ցուցանիշները. հատվածի սկզբում ունենք 220 հերց, իսկ հնչման ավարտին՝ 230 հերց ցուցանիշներ, և սա դիտվել է այն պայմաններում, երբ ողջ հնչադասության սկզբից առաջին՝ իմ հատվածում գրանցվել էր 270 հերց մակարդակը: Սա նշանակում է, որ 4 կիսատոն անկումից հետո մենք հնչման ավարտին ունենք ևս 3 կիսատոն հաճախականությունների աճում, երբ ողջ կառույցը եղել է 230—240 հերց միջին հաճախականության դիապազոնում (գծանկար 6): Ինչ վերաբերում է ձայնի ուժգնության ցուցանիշներին, ապա այստեղ եթե հաշվի չառնենք հնչադասության սկզբի ցուցանիշները, ուժգնության կորը արտահայտում է դրժակաձևերին հատուկ պատկերը: Այսպես. իմ Վարդանի՝ կս հատվածում դիտվել են 30 և 28 մմ բարձրակետեր, ի հակադրումն 48 մմ ուժգնության ցուցանիշի, որը դիտվել է հնչադասության սկզբում, իսկ 28 մմ բարձրակետը վերջին վանկի ցուցանիշն է (գծանկար 6): Այնպես որ ձայնաբանական բոլոր բաղադրիչներով քննվող նախադասությունները հանդես են գալիս որպես դրժական կառույցներ:

բ) Անդեմ հնչերանգային կառույցներ

Փորձառական ուսումնասիրության են ենթարկվել անդեմ դրժական նախադասությունների հետևյալ օրինակները. «Մի ըոպե հետո եղավ երկրորդ հրամանը.— Յրվե՛լ, պառկե՛լ...» (ՀՔՄՏԶ), «Պահե՛լ այս ռազմակարգը, չլիքսի իր՝ Վարդանի շարժումներից» (ԴԴՎ), «Բաթը կոացավ, գրկեց պապին և հրամայեց ներսը գտնվող իր ղինվորներին.— Կռռռե՛լ բլռռիմ... ողջ շթողե՛լ ոչ մեկին: Պահակներ դնել, դուռը փակել և փախչել ցանկացողներին սատակել անմիջապես» (ՄԳԱ, 133), «Հեծյալները, որ Վարդանի կողմից էին, հրաման բերին նրանց.— Կըռվով Բաշվե՛լ աջակողմյան լեռնակիրներ» (ԴԴՎ, 435), «Կազմակերպել լեզվի հարցերին նվիրված հաղորդումներ հեռուստատեսությամբ ու ռադիոյով» («Ավանգարդ», 8. 2. 1961), «Բարձրանա՛լ, միշտ բարձրանա՛լ, անդադար բարձրանա՛լ» (ԵԴ), «Համբուրվե՛լ, այո, համբուրվե՛լ, էվվիվա՛, հուռա՛, հուռոռա՛» (Ք): Այս նախադասությունները նույնպես կարգացվել են երեք (երկու կին և մեկ տղամարդ) հաղորդավարների արտասանությամբ: Անդեմ հնչերանգային կառույցների վերլուծությունը ներկայացնում ենք հիմնականում (1-ին կին և տղամարդ) հաղորդավարների ար-

տասանական ցուցանիշներով, քանի որ մյուս հաղորդավարների մոտ գրեթե նույն կորերն են ստացվել և կարեոր կամ անհրաժեշտ ինֆորմացիա թերևս չեն պարունակում:

Անդամ նախադասության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նախադասության գլխավոր անդամը իր վրա է կրում հնչերանգի գործառության ողջ ծանրությունը, միաժամանակ կարգավորելով ձայնի ելք-վեջավորումը նախադասության մյուս անդամների նկատմամբ:

Անդամ նախադասությունների շարքում մեծ թիվ են կազմում դրդչական հաղորդակցական խմբին պատկանող նախադասությունները: Սրանցից է վերոհիշյալ Յրվե՛լ, պառկե՛լ... նախադասությունը, որին նախորդող Մի բռպե հետո եղավ երկրորդ հրամանը նախադասությունը հանդես է եկել որպես կոնտեքստ:

Վերլուծվող նախադասությունն ունի հետևյալ ձայնարանական տրվյալները: Յրվե՛լ — (ցըրվել) հատվածում ձայնի հզորությունը (ը) ձայնավորի սահմաններում հասնում է մինչև 30 միլիմետր բարձրությանը, իսկ հիմնական տոնի բարձրակետի ցուցանիշը նույն հատվածում հավասար է 235 հերցի: Առաջին վանկի ձայնավորի տևողությունը տվյալ հատվածում չի անցնում 70 միլիվայրկյանից: Երկրորդ շեշտակիր վանկում տոնային է-ի դեպքում ցուցանիշը հասնում է մինչև 340 հերցի, որն էլ վերլուծվող երկու նախադասությունների սահմաններում (Յրվե՛լ, պառկե՛լ...) հանդես է գալիս որպես մեղեդայնության առավելագույն ցուցանիշ: Տոնային կորի անկումն ունի հիմնական տոնի հետևյալ ցուցանիշները՝ սկզբնապես 260—240, յանուհետև՝ 300 և նորից 260 հերց: Ուժգնության դիապազոնը (է) հնչյունի սահմաններում 25 միլիմետրից չի իջնում, ուստի և կառելի է նշել, որ այստեղ ձայնի հզորության անկումը նվազ է և հնչման ավարտի հարաբերական ցուցանիշներով այն բավականաչափ բարձր է:

Երկրորդ՝ «պառկե՛լ» ֆրազի ձայնաբանական ցուցանիշները հետևյալն են. առաջին վանկի (ա) հնչյունի սահմաններում հիմնական տոնի բարձրությունը հավասար է 180 հերցի, ձայնի հզորությունը՝ 21 միլիմետրի, իսկ տևողությունը՝ 190 միլիվայրկյանի: Շեշտակիր (է) հնչյունի հատվածում դիտվել է 170 հերց հիմնական տոնի ցուցանիշ, իսկ ուժգնության դիապազոնն այս հատվածում հավասար է համապատասխանորեն 21, 20 և 15 միլիմետրի: Ձայնավորի հնչման տևողությունը 160 մվրկն է, իսկ բառի հնչման ընդհանուր տևողությունը՝ 470 մվրկ:

Տղամարդ հաղորդավարի արտասանությամբ այստեղ դիտվել են բավականաչափ սուր ելքէջումներ՝ և՛ ձայնի ուժգնության, և՛ մեղեդայնության կորերում: Այստեղ պարզորոշ երևում են հուզականության,

անհատական տարրերը: «Պառկե՛լ» անդեմ նախադասության հնչերանգային ցուցանիշները տղամարդու առողջանությամբ հետևյալն են. նախադասության ընդհանուր տևողությունը հասնում է մինչև 820 մվրկ. առաջին ձայնավորի (շեշտընթեր ա-ի) տևողությունը հավասար է 100 մվրկ, շեշտակիր է-ինը՝ 140 մվրկ, իսկ դադարի տևողությունը՝ 480 մվրկ: Ուժգնության դիապազոնը շեշտակիր վանկում հասնում է մինչև 55 միլիմետրի: Սա՝ վկայում է այն մասին, որ ձայնի ուժգնությունը հրահանգների դեպքում գնալով ոչ թե նվազում, այլ աճում է: Ինչ վերաբերում է մեղեդիության կորին, ապա այն աննշան տատանվում է 150—160 հերցից մինչև 200—210 հերցի սահմաններում, որն էլ համընկնում է տղամարդու առողջանության դիապազոնի միջինից բարձր մակարդակին:

Հաջորդ անդեմ նախադասությունը՝ «Պահե՛լ այս ռազմակարգը, շշփոթվել իր՝ Վարդանի շարժումներից» հրամայական նախադասությունն է, որն ամբողջությամբ պատկանում է դողալիս հաղորդակցական տիպին:

Առաջին կին հաղորդավարի արտասանությամբ հիշյալ հրամայական նախադասության հնչերանգային առանձնահատկությունները հետևյալներն են: Ողջ նախադասության հնչերանգային կառուցվածքը բաղկացած է երկու առանձին և թերևս՝ անկախ հնչերանգային կորերից: Սա բնական է, որովհետև այն բարդ համադասական նախադասություն է: Մենք քննության ենք առել միայն առաջին հատվածը, դիտելով այն որպես առանձին միավոր (ֆրազ):

Այստեղ նախադասության գերադաս անդամը «Պահե՛լ» բառն է, որը գտնվելով նախադասության ոկղբում ունի մեղեդիության և հնչերանգի գործոնների առավելագույն ցուցանիշներ: Այսպես, եթե նախադասության վերջում՝ (ը) հնչյունը ռազմակարգը բառում ձայնի ուժգնության մակարդակը հավասար է 15 միլիմետրի, ապա առաջին՝ (Պահե՛լ) բառում (ա) հնչյունի սահմաններում այն հավասար է 32 միլիմետրի: Նույն բառի միջին հատվածում ուժգնության կորը իջնում է մինչև 15 միլիմետրի, այնուհետև կրկին բարձրանում է՝ հասնելով մինչև 25 միլիմետր մակարդակի: Մեղեդիության ցուցանիշներն այստեղ հետևյալն են. հիմնական տոնի բարձրությունը ա ձայնավորի սահմաններում հասնում է մինչև 233 հերց մակարդակի, ըստ որում տոնային կորը անմիջականորեն բարձրանում է հենց բառի սկզբից: Այնուհետև հիմնական տոնի մակարդակն իջնում է մինչև 250 հերց: Նախադասության կենտրոնական անդամի ընդհանուր տևողությունը 240 մվրկ է. այդ ցուցանիշը նվազագույն է այն առումով, որ թեև տևողության ցուցանիշները՝ կտրուկ հրահանգներում սովորաբար աչքի չեն ընկնում, ապա այս-

տեղ կարևոր նշանակություն ունեն առաջին հերթին ձայնի ուժգնության, ախուհետև՝ հիմնական տոնի բարձրության (մեղեդայնության) ցուցանիշները: Իսկ ուժգնության այն մակարդակը (15 միլիմետր), որը մենք դիտել ենք նախադասության վերջում, հենց բավական է հնչման եզրափակիչ հատվածի համար և համեմատաբար բարձր ցուցանիշ է: Այս առումով էլ տվյալ նախադասությունն իր հիպերբոլիկ հնչերանգային կորով տիպիկ դրդչական հնչեղանգային կառույց է:

Այս բաժնում քննվող նախադասություններից է «Բաթը կոացավ, դրկեց պապին և հրամայեց ներսը գտնվող իր ղավակներին.— Կոտորե՛լ լոլորի՛ն... ողջ շթողնե՛լ ոչ մեկին»: Պահակ դնել և փախչել ցանկացողներին սատակել անմիջապես» նախադասության հրամայական կառույցներից մենք փորձառական ուսումնասիրության համար գրանցել ենք միայն առաջին՝ հատվածը:

«Կոտորե՛լ բոլորին, ողջ շթողնել ոչ մեկին» հնչերանգային կառույցը ուսումնասիրվել է երեք հաղորդավարների արտասանությամբ: Այստեղ հնչերանգի հիմնական «բեռը» ընկած է առաջին (Կոտորե՛լ) բառի վրա, որն էլ հանդես է գալիս որպես նախադասության գլխավոր անդամ: Մեղեդայնության կորը տվյալ հատվածում առաջին հաղորդավարի մոտ կրում է զգալի փոփոխություններ՝ բառի առաջին վանկում հիմնական տոնի բարձրությունը հասնում է 360 հերցի: Ախուհետև տոնի կորագիծը սուր կենտով իջնում է, հասնելով մինչև 250, հետո 110 և վերջապես՝ 60 հերց մակարդակի: Այս երևույթը կարելի է բացատրել նրանով, որ առաջին վանկի (0) ձայնավորին հաջորդում է խուլ պայթական հնչյուն՝ (ա-ն), որի արտասանման պահին, ինչպես նաև մյուս խուլերի դեպքում դիտվում է ձայնի վերարտադրման կանոնական ընթացքի խախտում, ուստի և հիմնական տոնի կորը նման անկում ունի: Սակայն միջանկյալ խուլ բաղաձայնները շեն կարող դադարեցնել հիմնական տոնի ելևէջավորումը, և այդ պատճառով էլ տե՛նային ցուցանիշները այդ պահից անմիջապես սկսում են արագ աճել:

Երկրորդ՝ շեշտընթեր (o) ձայնավորի հատվածում հիմնական տոնի բարձրությունը նույն հաղորդավարի արտասանությամբ հասնում է ամենաբարձր մակարդակին՝ 380 հերցի: Ձայնի ուժգնությունը տվյալ վանկում նույնպես առավելագույնն է՝ 43 (25,30) մմ ի տարբերություն նախորդ վանկի՝ 40 (25,28) միլիմետրի: Եվ, վերջապես, երրորդ շեշտակիր վանկում մեղեդայնության կորի գագաթ հայտնվում է 210 հերցի սահմանում, ուժգնության մակարդակ հավասար է 30 (25) միլիմետրի, տեղումնությունը՝ 120 միլի, ի տարբերություն նախորդ ձայնավորների ձայնապատկերի ողոնց ցուցանիշները համապատասխանորեն հավասար էին 100 և 90 միլիվայրկյանի: Կոտորե՛լ բոլորի՛ն հրամայական նախա-

դասութեան ընդհանուր տեղութիւնը 1-ին կին հաղորդավարի արտասանութեամբ հավասար է 1000 մվրկ-ի:

Երկրորդ կին հաղորդավարի արտասանութեամբ նույն նախադասութեան տվյալները գրեթէ չեն տարբերվում վերևում նշված տվյալներից, միայն այս հաղորդավարի ձայնը մի փոքր ցածր է և մեղեդայնութեան կրճիւր բարձր մակարդակ բնականաբար չունի: Այսպես՝ եթէ առաջին հաղորդավարի մոտ հիմնական տոնի ելէջման մակարդակը 380 հերց է, երկրորդ հաղորդավարի մոտ այն 330 հերց դիապազոնից վեր չի անցնում: Իկոմ անդադառնանք նույն օրինակի տղամարդ հաղորդակցի արտասանութեամբ առաջին հրամանին («Կոտորե՛լ բոլորին...»): Այստեղ ընդհանուր տեղութիւնը հասնում է մինչև 1800 մվրկ-ի, այսինքն 800 մվրկ-ով ավելի, քան նախորդող եղև հաղորդավարների մոտ: Կոտորե՛լ բոլորին և դրան հաջորդող՝ ...Ողջ շթղնել ոչ մեկին կառուցներն արտասանվել են որոշ կոնտեքստից հետո (անուղղակի խոսք), պահպանելով դրդականին բնորոշ կառուցվածքը և այդ բոլորը արտասանվել է գրեթէ մեկ շնչով: Պարզ է, որ այս դեպքում ոչ բոլոր դրդական հատվածները կարող էին արտաբերվել նույնարժեք ձայնաբանական ցուցանիշներով: Ուրեմն այստեղ անհրաժեշտ է նկատի առնել հարաբերական տվյալները, որոնք, ասենք հնչման ավարտին կարող են ավելի վճռական դեր խաղալ, քան արտահայտման սկզբնամասում: Եվ այս տեսակետից ուշագրավ են այն ձայնաբանական ցուցանիշները, որոնք դիտվել են «...ողջ շթղնել ոչ մեկին» հատվածում: Վերլուծվող նախադասութեան այդ հատվածներում ձայնի ուժգնութիւնը առաջին հաղորդավարի մոտ հանդես է եկել բարձր ցուցանիշներով՝ 43, 41, 36 մմ: Ինչ վերաբերում է հիմնական տոնի ցուցանիշներին, ապա այստեղ ձայնի դիապազոնի ելէջմանը համարժեք չափազանց բարձր է, այսինքն՝ հաճախականութեան բնութագրերի տարբերութիւնը խիստ մեծ է, որը կարելի է դիտել որպես հուղական-արտահայտչական դրսևորումներից մեկը: Մեղեդիութեան կորը նույնիսկ դուրս է գալիս զրանցման տիրույթից: Այս ևս, անշուշտ, անհատական գործոնի դրսևորումներից է: Սակայն ինտոնացրումը իր պատկերով ճանաչվում է որպես ստույգ դրդական հնչերանդալին կառույց:

Նման սկզբունքով վերլուծութեան ենք ենթարկել նաև «Հատակին չթքե՛լ, աչտեղ չծխե՛լ, չաղմկե՛լ», «Կաղմակերպե՛լ լեզվի հարցերին նվիրված հաղորդումներ հեռուստատեսութեամբ ու ռադիոյով», «Համալուրվե՛լ, այո՛, համբուրվե՛լ, էվիլիվա՛, հուռա՛, հուռա՛» և այլ հրամայական նախադասութիւնները: Եթէ առաջին օրինակում («Հատակին չթքե՛լ...») ինտոնացրամի պատկերով դրանցված է դրդականին հատուկ ստույգ պատկերը՝ մեղեդայնութեան և հատկապես՝ ձայնի ուժգնութեան

ցուցանիշներով, ապա երկրորդ օրինակում (Կազմակերպել...) այդ պատկերը փոքր ինչ թուլացած է, ըստ երևույթին, այն պատճառով, որ հնչադասությունը շափաղանց եղիպը է և ձայնի ուժգնության մակարդակը հաղորդավարներին չի հաջողվում պահպանել մինչև արտաբերման ավարտը: Բացի այդ, առանցքային (միջուկային) հատվածը Կազմակերպել..., կառուցում հանդես գալով այստեղ նախադասության հենց սկզբնամասում, իր վրա է կրել ձայնաբանական բարձրագույն ցուցանիշները և այդ առումով էլ նախադասության հնչման ավարտին առանձնակի բարձր ցուցանիշներ՝ մեղեդայնության և ձայնի ուժգնության կորերով չեն դրսևորված: Սակայն իր բնույթով ու գործառնությամբ այս նախադասությունը մտնում է դրդչական անդամ կառույցների մեջ:

Կոշական նախադասությունների ուսումնասիրությունները վկայում են այն, որ սրանց հնչերանգային կառուցվածքը փոքր ինչ տարբերվում է դրդչական հաղորդակցական խմբին պատկանող մյուս ձևերից: Այսպես՝ եթե հրամայականների դեպքում հնչման առավելագույն էներգիան կամ հնչերանգի բաղադրիչներից մեկի՝ հիմնական տոնի հաճախականության, առավելագույն ցուցանիշները կենտրոնացված են նախադասության միջուկային հատվածում, ապա կոշականների դեպքում հնչունային էներգիան նախադասության գրեթե ամբողջ տևողությամբ մտնում է անփոփոխ բարձր մակարդակի վրա: Կազմակերպել լեզվի հարցերին նվիրված հաղորդումներ հեռուստատեսությամբ և ռադիոյով՝ նախադասության մեջ առաջին հաղորդավարի արտասանությամբ հիմնական տոնի հաճախականության մակարդակը առաջին իսկ վանկում հասնում է 230 հերցի, իսկ ուժգնությանը՝ 21(29) միլիմետրի Ալնուհետե նույն բառի կազմում հաջորդող ձայնավորների հատվածներում նկատելի են ձայնաբանական այդ ցուցանիշների փոքր ինչ նվազում: Երկրորդ վանկի և ձայնավորի հատվածում ձայնի տոնը իջնում է մինչև 190 հերցի, իսկ հաջորդ է-ի դեպքում կրկին հասնում 220—230 հերցի: Զայնի ուժգնության դիպպոզոնն այստեղ ներկայացված է համապատասխանորեն՝ 20 և 24 (15,20) մմ ցուցանիշներով: Շեշտակիր վանկում հաճախականության դիպպոզոնը հասնում է մինչև 265 հերց հաճախականության մակարդակի, թեպետև ուժգնության ցուցանիշները շարունակում են նվազել՝ 18(11,15) մմ և այլն: Այստեղ հետաքրքրական է նաև այն, որ տվյալ նախադասության մեջ հնչերանգային կամ ձայնաբանական առավելագույն ցուցանիշները դիտվել են ոչ թե գերադաս անդամի շրջանակներում, որն է դեպ հանդես է գալիս միաժամանակ որպես հնչերանգի միջուկային միավոր, այլ հաջորդող բառի սահմաններում: Այսպես օրինակ, լեզվի բառի առաջին (նախաշեշտ) է ձայնավորի հատվածում հիմնական տոնի հաճախականության մակարդակը հասնում է մինչև 390

հերցի, իսկ ձայնի ուժգնությունը մինչև 45 միլիմետրի, տևողության ցուցանիշն այստեղ նույնպես առավելագույնն է՝ 170 մվրկ, այն ժամանակ, երբ նույն նախադասության մյուս հատվածներում այն փոփոխվում է 70—150 մվրկ սահմաններում: Նախադասության հնչերանգային մյուս ցուցանիշները այնքան կարևոր չեն, և չեն ընկնում: Սակայն պետք է նշել այնուամենայնիվ այն, որ տվյալ նախադասության մեջ ցանկացած հատվածի ձայնաբանական ցուցանիշները էսպես չեն տարբերվել մյուսներից, այսինքն, հնչյունային էնեդդիան դրեթե հավասար չափով տարածվել է ողջ նախադասության վրա, ողն էլ տիպական է դրդականների համար: Այսպես օրինակ, նախադասության վերջին բառերի սահմաններում դիտվել են մինչև 250 հերցի մակարդակին հասնող հիմնական տոնի հաճախականության տատանումներ և 16—20 մմ ուժգնության մակարդակ: Հնչերանգային առանձնահատկությունների տեսակետից սա նշանակում է, որ մեղեդիության կողմն այստեղ երկարածիգ է և չի վերաբերում հնչերանգային կառուցվածքի միայն միջուկային բառին, այլ տարածված է ողջ նախադասության վրա: Ուրեմն այստեղ վճռական և օբյեկտիվ գործոն են հանդիսանում բարձր ցուցանիշները ժամանակի (հնչման տևողության) ողջ առանցքով: Սրանով էլ, մեր կարծիքով, կոչական նախադասությունները որպես հաղորդակցական ենթատիպ տարբերվում են դրդական նախադասությունների խմբին պատկանող մյուս ենթատիպերից կամ ենթատեսակներից, ուր ձայնաբանական առավելագույն ցուցանիշները հիմնականում սեւումած են գեղադաս անդամի շրջանակներում:

Դրական նախադասությունների խմբին պատկանող հաղորդակցական ենթատիպ է ճանաչվում նաև բացականչական նախադասությունը: Բացականչական անդամ նախադասությունները ոչ միայն իրենց հաղորդակցական ֆունկցիայով, այլ նաև հուզական-արտահայտչական միջոցներով, այսպես կոչված արտահայտման երկրորդ (սուբյեկտիվ) պլանով արտահայտում են ցանկություն, իղձ, ողև է երևոյթի գնահատական, հիացմունք, զարմանք, ողջույն, բարեմաղթություն, հեղինակ և այլն: Այստեղ է, որ կարելի է դիտել կայուն հնչերանգային կառույցներում որոշակի տատանումներ, պայմանավորված խոսողի կամ հաղորդավարի անհատական վերաբերմունքով: Այս դեպքում որպես երկրորդական գործոններ են հանդես գալիս նաև հաղորդավարի խառնվածքը և նրա հոգեկան վիճակը խոսելու պահին, սակայն գլխավոր դերը նման կառույցներում այնուամենայնիվ պատկանում է սրանց օբյեկտիվ գործառնության ինչպես խոսքում, այնպես էլ լեզվում:

Երկկազմ դրդական հնչերանգային կառույցները
փորձառական տվյալներով

Դրդական հնչերանգային կառույցներում, ինչպես նաև հնչերանգային մյուս հաղորդակցական տիպերում նախադասության քերականական կազմությունը վերջին հաշվով էական դեր չի խաղում, ուստիև ձայնագրելով մեծ քանակությամբ փորձառական նյութ, մենք, հասկանալի պատճառով, ոչ հավասար շահով ենք ուսումնասիրել փորձառական եղանակով միակազմ և երկկազմի կառույցները, որովհետև ձայնաբանական առանձնահատկությունների տեսակետից այն պարզապես կրկնություններ են ուստիև մենք երկկազմերից զննել ենք ընդամենը 48 նախադասություն:

Մի քանի խոսք փորձառական եղանակով աշխատանքների վերաբերյալ: Երկկազմ դրդական կառույցների փորձառական նյութը փոքր ինչ տարբերվում է Մինսկում ստացված միակազմ նախադասությունների գծապատկերներից՝ տարբեր սկզբունքով մշակված առանձին սարքերի կիրառման հետևանքով: Այսպես, օրինակ, ձայնի ուժգնության ցուցանիշների հաշվառվումը կատարվում է ոչ թե հարաբերական միավորներով՝ միլիմետրերով, այլ դեցիբելներով (զրոյից մինչև քառասուն դեցիբել սանդղակով), որը ընդգրկում է մարդու ձայնի ծավալը մաքսիմալ ցուցանիշներով: Սակայն ընդհանուր առմամբ երկու սարքերի միջոցով ստացված ինտոնոգրամները բոլոր դեպքերում ձայնաբանական ցուցանիշներով նույնական են և այստեղ փորձառական տվյալների շեղումները բացառված են:

Երկկազմ քերականական կառույցները հրամայականի կամ բացականչականի գործառությամբ շունեն ներքին քերականական ստորաբաժանում, ինչպես միակազմները (հմմտ., օրինակ, անդեմ, անվանական և այլ շարահյուսական կազմություններ): Երկկազմները դրդականի գործառության առումով զատվում են միմյանցից միայն հնչերանգային խմբերի ստորաբաժանման շնորհիվ (հրամայական, բացականչական և այլ ենթախմբեր) և նման կառույցների գործառության ընթացքում միակ քերականական չափանիշն է ճանաչվում բայի դիմավոր ձևը: Սակայն այստեղ է, որ հնչերանգի գործառության առումներով որոշակի հակասություններ են առաջանում նախադասության միջուկային միավորների և նրանց կազմի ենթադրվող գործառության միջև: Այսպես, հայտնի է, որ հրամայականի առանցքային բառը (միջուկային միավորը) սովորաբար արտահայտված է լինում հրամայական եղանակի բայաձևերով և այն էլ անխտիր երկրորդ դեմքով: Սակայն հրամայական եղանակով բայաձևերը ոչ բոլոր դեպքերում են արտահայտում հրամայականի հնչե-

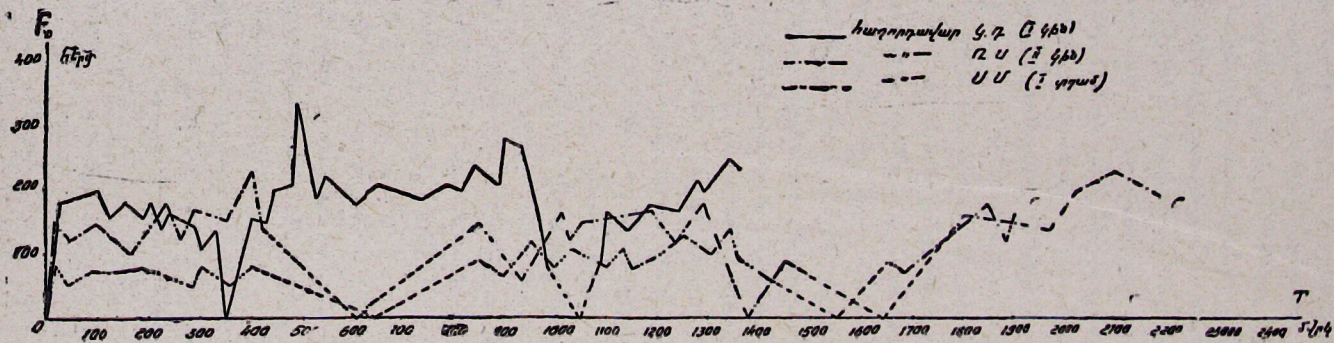
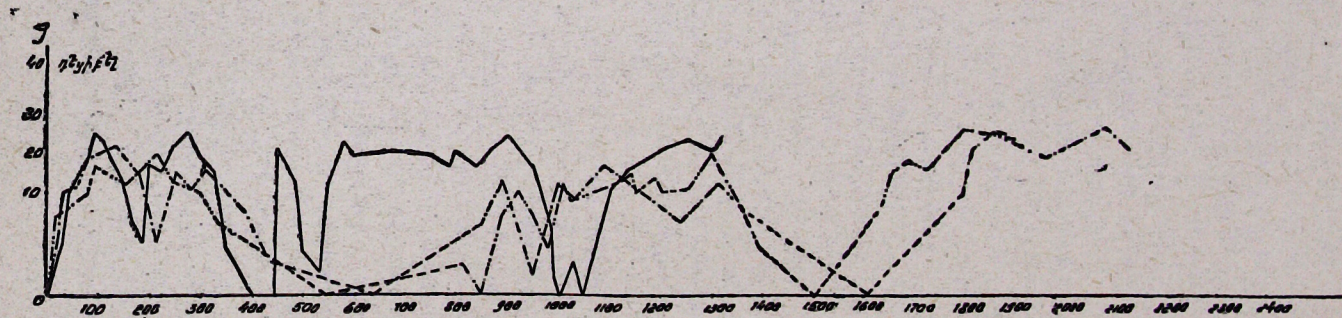
բանգային գործառութիւն: Այսպես, «Բայց արի դու տես, թարսը պատահեց» (ՆՁԸ, 161) օրինակում թեև հիշյալ միավորը ներկայացված է նույնիսկ երկու բայաձևերով (արի և տես), և գծապատկերում նույնիսկ կարելի է դիտել ձայնաբանական ցուցանիշների աճ (մեղեդայնության և ձայնի ուժգնության կորերում), սակայն դրդչական հաղորդակցական խմբին այս օրինակը չի կարող պատկանել, որովհետև իր գործառությամբ ոչ մի գործողության չի կոչում: Բանն այն է, որ այս նախադասութիւնը երկխոսության միավոր չէ և չի ուղղված խոսակցին որևէ գործողության մղելու այլ ավելի շուտ մենախոսական արտահայտութիւն է, ուստի և չի ընկալվում որպես դրդչական կառույց:

Ուսումնասիրման համար ընտրվել են հետևյալ երկկազմ դրդչական նախադասութիւնները. «Գնա՛, — ասում է, — փնի լուս լուս է հնձի, որ փութն բնկի կգաս», «Ա՛յ տղա, դե շուտ արա, հագի է...», «Տ՛ո, վեր կաց է, մթնեց է, ուրիշները հնձեցին, մեր արտը մնաց» (ՀԹԵ, 151—153), «Հը, դե տեսե՛ք ինչ է ասում էս անգգամը, — կոկին մեջ է ընկնում տանտիկինը», «Բագրատ, ապա նայիր, նայիր, — ասաց Մուսայելյանը» (ԱՀՄ, 230), «Գնա՛, ֆարավան, մեղմ հնչյուններդ հյուսելով երկնի լույս ղողանջի հետ» (ԱԻԱԼՄ, 48), «Լոի՛ր, անգգամ, — կատաղած գողաց դեներալը» (ԱՆԹ, 272), «Լոի՛ր, օ՛ձ, — աղաղակեց Մանեն անդուսպ կատաղությամբ» (ՆԴՊ, 107), «Աղջի՛, ձայնդ քեզ պահիր» (ՍԽԸ, 158), «Դե լավ, ձայնդ կտի՛ր... (Շիրվ), «Դու մի հավատա՛ ծպտուն աչքերին» (ՀԹԵ, 120), «Կմտնե՛ք փղափ, իմաց կտա՛ք ներսում եղած մեր մարդկանց» (ԱՀՄ, 239), «Լա՛վ, համեցե՛ք գնանք» (ՀԹԵ, 83), «Կազմի՛ր պատմվածք, այս նկարներով» (Հայոց լեզվի դասագիրք), «Հրամա՛ն տուր, տե՛ր մարգպան» (ԴԴ, 47): Ուշագրավ է, որ սրանց ճնշող մեծամասնութիւնը հրամայական տիպի նախադասութիւններ են, որոնց միջուկային մասը ներկայացված է բայի հրամայական եղանակով: Միջուկային մաս կա նաև մեր ընտրած օրինակներում, ուր հատկապես բացականչականների կազմում այն հանդես է գալիս կոչականով, առանձին մասնիկներով, ձայնարկութիւններով և այլն, և: կարծես, լրացնում են դրդչականի այդ հատվածի գործառութիւնը: Այնուհանդերձ հրամայական և բացականչական կառույցների համեմատաբար հեշտ մերձեցման հնարավորութիւնները ևս մեկ անգամ հաստատում են այն միտքը, որ նման ենթատիպերը հնարավոր և անհրաժեշտ էր համախմբել մեկ ընդհանուր՝ դրդչական հնչերանգային հաղորդակցական տարատեսակի կազմում: Փորձը ցույց տվեց, որ նման երկկազմ կառույցները ներքին ստորաբաժանում չունեն. այն հնարավոր չէ ստույգ բաժանել հրամայական և բացականչական տարատեսակների: Այստեղ թերևս գերիշխում է հրամայական բայեղանակային ձևը, երբեմն էլ ըղձական և հարկադրական

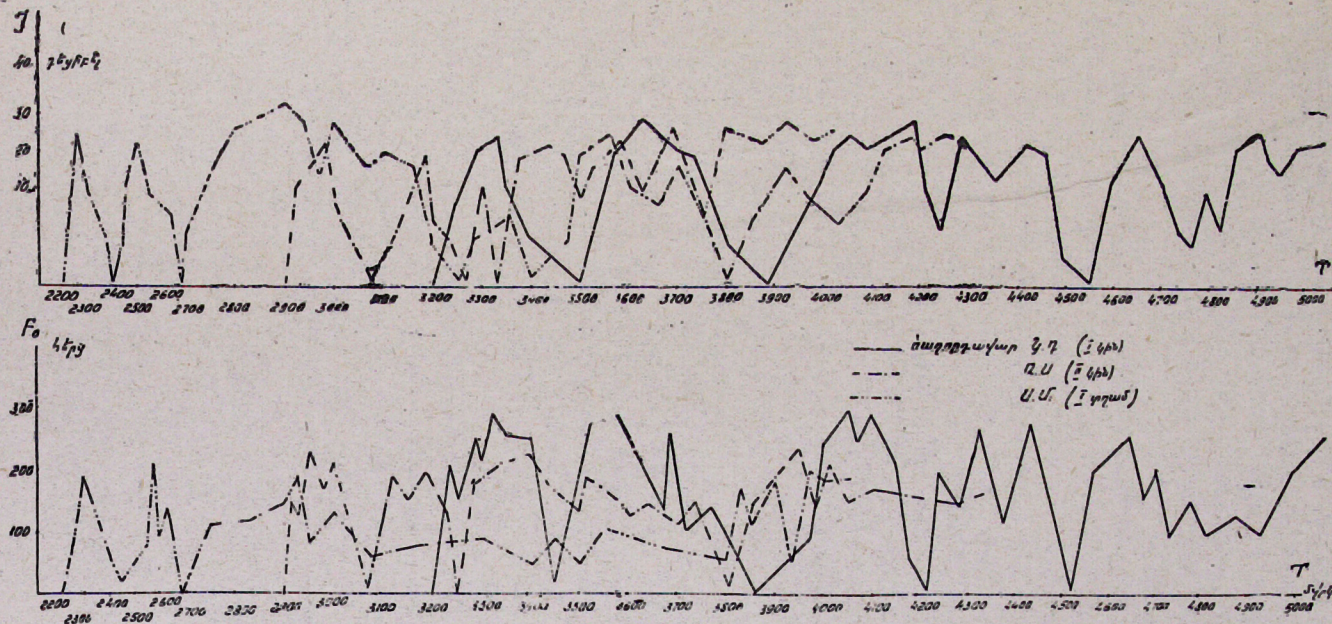
եղանակները՝ ներկա և անցյալ ժամանակի ձևերով: Դրդշականի հրամայական և բացականչական ենթատիպերի մերձեցման միտումը դիտվել է նաև միակազմ հնչերանգային կառույցներում: Այսպես՝ Ո՛ր մի քայլ ետ, դիրքավորվե՛լ: Համբուրվե՛լ այո՛, համբուրվե՛լ և այլ օրինակները կազմում են միաձուլ դրդշական հնչերանգային կառույցներ:

Վերլուծվող նախադասությունների քննությունը ցույց տվեց, որ հնչերանգային հաղորդակցական օբյեկտիվ տարատեսակի վրա քիչ ազդեցություն են գործում սուբյեկտիվ որոշ տարրերի անկանոն դրսևորումները, որոնք որակ չեն կազմում հնչերանգի բնույթի կազմավորման ընթացքում: Այնուհետև հնչերանգային որևէ կոնկրետ հաղորդակցական տարատեսակի համար կարևորագույն նշանակություն չունեն ո՛չ նրանց բերականական կառուցվածքը, ո՛չ բառերի դասավորությունը կամ հերթականությունը, ո՛չ էլ վերջին հաշվով, շարակարգային և շարահյուսության այլ օրինաչափությունները: Այսպես, անկախ այն բանից, թե ուղյալ դրդշական կառույցները միակազմ են թե երկկազմ, օժտված են բերականական այս կամ այն միջուկային միավորով, թե՛ ոչ, դրդշականները ցանկացած կոնտեքստում պահպանում են իրենց հատուկ՝ հիպերբոլիկ հնչերանգային կառուցվածքը, որի շնորհիվ էլ հակադրվում են հաղորդակցական մնացած տիպիդին և նրանց ձայնաբանական առանձնահատկություններին: Նույնիսկ հնչերանգայի տարրեր ենթատեսակներին (բացականչականներին, հրամայականներին) պատկանելիությունը վճռական դեր չի խաղում դրդշականի ձայնաբանական առանձնահատկությունների դրսևորման համար:

Երկկազմ դրդշական հնչերանգային կառույցների քննությունը մենք կցանկանայինք ավարտել հրամայական կառույցների մի շարքով, ուր դրդշական տիպին հատուկ առանձնահատկություններն արտահայտվում են մերթ մեղեդայնություն, կորի ձայնաբանական ցուցանիշների, մերթ էլ դինամիկ կորի գծանկարներով: Այստեղ ձայնաբանական բաղադրիչները փոխարինելով մեկը մյուսին, պահպանում են այդ կառույցներում դրդշական բնորոշ ձայնաբանական պատկերը: Եթե ասենք, հնչերանգային կորը չի ստանում դրդշականին հատուկ հիպերբոլիկ կառուցվածք հիմնական տոնի տատանման բարձր մակարդակի ցուցանիշներով, ապա այն համալրվում է հնչերանգի մյուս բաղադրիչի՝ ձայնի ուժգնության բավականաչափ հզոր մակարդակով: Եվ հակառակը՝ եթե դրդշական կառույցներում ուժգնության կորի պատկերը չի ներկայացված համապատասխան բարձր ցուցանիշներով, հատկապես միջուկային հատվածում, կամ՝ հնչման եզրափակիչ մասում, ապա այդ բացը համալրվում է տոնայնության բարձր ցուցանիշներով՝ դրդշական յուրովի հնչերանգային կառուցվածքը պահպանելու նպատակով: Հաճախ դրդշական կառույցը

Լճանկար 7 «Բաղրատ, լպպա նույիր, նայի՛ր, [առաջ Մուսայելյանը»] երկկազմ նախա-
դասության հրամայական (հորդորական) հնչերանգային կառույցի գծապատկերը:

Դժանկար 8 «Աղբի», շալ բերեք, հաց բերեք... «Հրամայական (երկկաղմ) հնչերանգա-
յին կառույցի ձայնաբանական կորագծերը ինտոգրամների տվյալներով:

ներկայացված է լինում և մեղեդայնության և ձայնի ուժգնության կորերի բարձր ցուցանիշներով. այս դեպքում արդեն ձայնաբանական ցուցանիշների փոխլրացման անհրաժեշտություն չի զգացվում և դրդչական կառույցը հանդես է գալիս խոսքում իր սովորական ձայնաբանական առանձնահատկություններով: Երկկազմ դրդչականների ձայնաբանական ստույգ ցուցանիշներն ավելի պարզ ներկայացված են հրամայական ենթատիպի կազմում:

Այսպես՝ ընտրած հրամայական կառույցների ցուցակը հետևյալն է. «Լեւի՛ր, աղաչում եմ քեզ, մի՛ հիշիր նրա անունը...», (Մուր., 165), «Ների՛ր ինձ սիրելի Արամ...», (ն. տ.), «Դե լավ, ձայնդ կտրի՛ր...» (Շիրվ., 3, 137), «Հը՛, դե տեսեք ինչ է ասում էս անզգամը...» (Թում., 1, 167), «Գնա՛. քանի լուս լուս է հնձի...» (ն. տ., 151), «Եվ հավատա՛, որ ես կլինեմ արդար դատավոր» (Շիրվ. 3, 282), «Սարգիս, դո՛ւ գնա և ոչ թե Սուրենը» (Թում., 164), «Հրաման տո՛ւր, տեր մարզպան» (ԴԴ, 1, 47), «Հրաման տուր, մի խոսք...» (ն. տ.), «Ո՛ր, ո՛չ Աննա, մի ասա այդ բանը, մի ասա...» (Շիրվ., 3, 189), «Իմ կողմից ներողություն խնդրիր (Ր., 4, 127), «Զհամարձակվե՛ք հարձակվել անզեն մարդկանց վրա» (ԱՀՄ, 230), «Բագրատ, ապա նայիր, նայիր...» (նույն տեղում) (գծանկար 7) և վերջապես, «Լավ, համեցեք, գնանք» (Թում., 1, 83) կառույցը: Ընտրված օրինակներում դրդչական ձայնաբանական առանձնահատկությունները թեև հանդես են եկել տարբեր ձևով, սակայն վերջին հաշվով հանգում են մեկ ընդհանուր հաղորդակցական տիպի հնչեղանգային պատկերի: Ի դեպ, ձայնաբանական այս տարբերակված առանձնահատկություններն առանձին դրդչական կառույցներում պայմանավորված են նաև նրանց իմաստային գործառնությամբ: Այսպես, օրինակ, այն կառույցները, որոնք արտահայտում են առաջարկ, հրավեր (լավ, համեցեք, գնանք), կամ համառ խնդրանք վճռականության երանգով (Ո՛ր, ո՛չ, Աննա, մի՛ ասա այդ բանը) կամ էլ այն օրինակներում, ուր հրամանը ստորոգյալով (միջուկային հատվածով) արտահայտված է շատ մեղմ շեշտով՝ գրեթե խընդրանքի կամ առաջարկի երանգով (Բագրատ, ապա նայիր, նայիր) և այլ՝ նման տիպի հնչադասություններում դրդչականի բնույթը բացահայտվում է մեղեդայնության կորի բացարձակ ցուցանիշներով: Իսկ այն կառույցները, որոնք դրսևորում են հրաման, կարգադրություն (Գնա՛, քանի լուս լուս է հնձի՛, Դե լավ, ձայնդ կտրի՛ր), պահանջ, դիմում կամ թախանձանք (Աղջի՛, շայ բերեք, հաց բերեք... Հրաման տո՛ւր, տեր մարզպան... Հրաման տուր, մի՛ խոսք...), հանդիմանություն (Զհամարձակվե՛ք հարձակվել անզեն մարդկանց վրա), հեգնանք որոշակի արհամարհանքով (Հը՛, դե տեսեք, ինչ է ասում էս անզգամը) և ալլն, դրդչականի ձայնաբանական առանձնահատկությունները դրսևորված են ձայնի ուժ-

զնության կորուզ կամ մեղեդայնության և ձայնի ուժգնության կորերի միասնական բացարձակ ցուցանիշներով: Տեղոյության ցուցանիշներով նման տիպի կառույցներում ինչպես միշտ ստուգվել են սուրբեկտիվ տարբերի դրսեորումները: Զայնաբանական ցուցանիշները հնչերանգային այս բաղադրիչներով սովորաբար չափվել են ձայնավորների (շեշտված և անշեշտ) հաստատվածներում և ըստ այդմ որոշվել, թե արդյոք տեղի են ունեցել առողջանական բնույթի որևէ շեղումներ օբյեկտիվ կառույցներում, թե ոչ:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ

Ժամանակակից հայերենի դրդչական կառույցների սույն ուսումնասիրությունը հնարավորություն տվեց որոշակի ճշգրտումներ մտցնել հնչերանգային կառույցների ըմբռնման հարցում: Մենք գտնում ենք, որ հաղորդակցական այդ տիպի հատուկ հնչերանգային կառույցը հայոց լեզվի համար օբյեկտիվ իրողություն է, որը լեզվաբանության մեջ դիտվում է որպես խոսողի անհատական վերաբերմունքի արտահայտություն: Դրա հետևանքով կարծես չեն դիտվում բոլոր հնարավոր հնչերանգային խմբերը լեզվում որպես միատեսակ օբյեկտիվ հաղորդակցական տիպեր: Մեր ուսումնասիրության առաջնահերթ խնդիրներից է հղել դատել և քննության ենթարկել նախ և առաջ այն օբյեկտիվ ձայնաբանական առանձնահատկությունները, որոնք հատուկ են տվյալ՝ դրդչական հնչերանգային հաղորդակցական տիպին, իսկ այնուհետև բնորոշել այն հավելյալ ձայնաբանական ցուցանիշները, որոնք սովորաբար ուղեկցում են նման կառույցները և ակնհայտ են դառնում լսողական վերլուծությամբ: Ուսումնասիրման ընթացքում հանգամանորեն անդրադարձել ենք այս հարցի շուրջ եղած տեսակներին և հանգել հետևյալ եզրակացություններին:

1. Ինտոնոգրամների տվյալներով կարելի է սահմանել դրդչականին հատուկ և բնորոշ հնչեղանգային կորագիծ՝ ձայնաբանական յուրահատուկ ցուցանիշներով, որի համաձայն դրդչականները տարբերակվում են պատմողական ու հարցական կառույցների պատկերից սուր կորով, որը մենք անվանել ենք հիպերբոլիկ կոր (ի տարբերություն պարաբոլիկ կորի, որը հնչման ավարտին որոշակի անկում է կրում): Դրդչականների դեպքում հնչերանգային կորագիծը յուր բաղադրիչներով (հատակապես ձայնի ուժգնության և հիմնական տոնի ելևէջներում) մինչև հնչման ավարտը պահպանում է հարաբերականորեն ձայնաբանական բարձր ցուցանիշների մակարդակը: Այս բնութագիրը հիմնականում առկա է բոլոր դրդչական կառույցներում և մեր կողմից ճանաչվում է որպես օբ-

յեկտիվ ձայնաբանական շափանիշ, որով էլ բնորոշվում է նման հնչե-
րանգային հաղորդակցական տիպի օբյեկտիվ գործառությունը լեզվում:
Հուզարտահայտչականության գործոնը, մենք թեև չենք ժխտում, սա-
կայն օբյեկտիվ շափանիշ չենք ճանաչում՝ հնչերանգային հաղորդակցա-
կան տիպի սահմանման համար:

2. Զարգացնելով այն թեզը, որ հնչերանգային խմբերի ճանաչման
համար անհրաժեշտ գործոն է ոչ թե քերականական կամ ղգացական,
այլ հաղորդակցման գործառությունը, որի շնորհիվ հաղորդակիցները
միմյանց հայտնում են որևէ ինֆորմացիա (պատմողական հնչերանգա-
յին տիպ), կա՛մ հաղցում են կատարում՝ ստանալու որևէ տեղեկություն-
ներ իրողության վերաբերյալ (հարցական հնչերանգային հաղորդակցա-
կան տիպ) և կա՛մ վեոջապես, դրդում, ոգևորում են հաղորդակիցին կա-
տարելու որևէ գործողություն կամ ակտիվորեն ընկալելու իրողությունը
(դրդչական հաղորդակցական տիպ), մենք վեոջինիս բոլոր հնարավոր
(միակազմ և երկկազմ) հնչերանգային կառույցները (նախադասություն-
ները կամ հնչադասությունները) համախմբել ենք մեկ ընդհանուր՝ դրդ-
չական հնչերանգային հաղորդակցական տիպի կազմում: Այս խմբում
ընդգրկել ենք հրամայականները, բացականչականները, հրահանգներն
ու կոչերը, դիտելով դրանք որպես դրդչականի օբյեկտիվ հնչերանգային
ենթատեսակներ: Այսպիսով, հենվելով այս թեզին հայերենի համար
պաշտպանում ենք եղեք հնչերանգային հաղորդակցական՝ պատմողա-
կան հարցական և դրդչական տիպերի տեսակետը:

3. Հնչերանգի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների խիստ սահմա-
պատումն ու տարբերակումը հնարավորություն է տալիս հետազոտողին
ոչ միայն նորովի ըմբռնել յուրաքանչյուր հնչերանգային տիպի հաղոր-
դակցական գործառությունը, այսինքն՝ ընկալել ցանկացած հնչերանգա-
յին կառույցի օբյեկտիվ գործառությունը լեզվում, անկախ անհատի՝ հա-
ղորդակցի առողջանական առանձնահատկություններից, այլև Թույլ է տա-
լիս նորովի ըմբռնել այսպես կոչված սուբյեկտիվ դրսևորումների երե-
վույթը լեզվում և խոսքում:

Անհրաժեշտ է նշել, որ այդ դրսևորումները բնորոշ են ոչ միայն
դրդչական տիպի նախադասություններին՝ հուզականության տարրերը
թերևս կարելի է դիտել նույնիսկ պատմողական տիպում կապված ուժեղ
ներգործելու գործառությանը, որ երբեմն իմացականը մղում է երկրորդ
պլան (7, 359): Ուրեմն ղգացմունքների և զանազան կարգի հոգեկան
սպրումների, այսինքն սուբյեկտիվ գործոնի դրսևորումները հատուկ են
ոչ միայն դրդչական, այլ նաև պատմողական ու հարցական հնչերանգա-
յին կառույցներին, այսինքն լեզվում գործածվող բոլոր հաղորդակցական
տիպերին: Այնպես որ ղգացմունքային դրսևորումները մեկ հաղորդակչ-

քական տիպում ամենևին էլ որակ չեն կազմում և յուրաքանչյուր տիպի համար որպես օբյեկտիվ չափանիշ աշխուժանալի մնում է իր հաղորդակցական գործառնությունը: Այս ամենը հավասար չափով վերաբերում է նաև դրդչական հնչերանգային հաղորդակցական խմբին կամ տեսակին:

4. Փորձառական տվյալներով դրդչական հնչերանգային կառույցները գծապատկերներում ներկայացված են ուրույն ձայնաբանական կառուցվածքով: Դրդչական նախադասությունների ձայնաբանական հատկությունների ինքնատիպությունը կայանում է նրանում, որ հնչերանգի բաղադրիչներից հիմնական տոնի տատանման հաճախականության կամ մեղեդայնության, նաև ձայնի ուժգնության (ինտենսիվության) կորերը հնչման ավարտին առանձնապես մեծ անկում չեն ապրում: Այստեղ ձայնաբանական ցուցանիշների տարբերությունը հնչադասության սկզբի և եզրափակիչ հատվածների համեմատությամբ աննշան է: Մինչդեռ հաղորդակցական մյուս տիպերին պատկանող կառույցներում դիտվում են ձայնաբանական ցուցանիշների խիստ տատանումներ: Պատմողականի դեպքում հնչերանգային կորի անկումը սովորաբար դիտվում է հնչադասության ավարտում, որով էլ պատմողական նախադասությունների տոնը սահմանվում է որպես բարձրացող-իջնող: Նույնը վերաբերում է նաև հարցական հաղորդակցական խմբին պատկանող կառույցներին՝ մի տարբերությամբ, որ այս դեպքում հնչերանգային ցուցանիշների անկումը երկու՝ վերը նշված բաղադրիչների կորերով դիտվում է ոչ թե պարտադիր հնչման ավարտի հատվածում, ինչպես պատմողական բնույթի կառույցներում, այլ հարցում կրող առանցքային հատվածից անմիջապես հետո: Սրանք են դրդչական, պատմողական և հարցական հնչերանգային կառույցների ձայնաբանական առանձնահատկությունները, որը՝ մեզ հիմք է տվել պատմողական և հարցական հնչերանգային կառույցներին որպես օբյեկտիվ չափանիշ վերագրել պարաբոլիկ (բարձրացող-իջնող) բնույթի ձայնաբանական կորեր, իսկ դրդչականին՝ հիպերբոլիկ (բարձրացող) հնչերանգային կոր:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՀՍ — Ա. Հովսեփյան, Սիրտը, Երևան, 1957:

Անթ — Սովետահայ գրականության անթոլոգիա, Երևան 1950:

ՍԻԱԼՄ — Ա. Իսահակյան, Աբու-Լալա-Մահարի, Երևան, 1946:

ԲՀՍԶ — Բաղիշ Հովսեփյան, Սերմնացանները չվերադարձան, Երևան, 1962:

ԴԴՎ — Դ. Դեմիրճյան, Վարդանանք, Երևան, 1951:

ԴԴ — Դերենիկ Դեմիրճյան, Երկերի ժողովածու, հ. 1—6, Երևան, 1955—1957:

ԲՈՀ — Բ. Բափալցյան, Ոսկե հովիտ, Երևան, 1955:

- Բում. — Հ. Բումանյան, Երկերի ժողովածու, հ. 1—5, Երևան, 1940—1951:
- Կս. Ա է — Ա. Իսահակյան, Արձակ էջեր, Երևան, 1946:
- Լեո — Լեո, Հայոց պատմություն, 2, Երևան, 1946:
- ՀԲԵ — Հ. Բումանյան, Երկեր:
- Մուր. — Մուրացան, Երկերի ժողովածու, հ. 1—3, Երևան, 1951—1953
- ՆԴՊ — Նար-Դոս, Պայքար, Երևան, 1957:
- ՆԴ — Նար-Դոս, Երկերի ժողովածու, հ. 1—3, Երևան, 1955:
- ՆՁԶ — Նարեկ Զարյան, Հացավան, Երևան, 1947:
- Շիրվ. — Ա. Շիրվանզադե, Երկերի լիակատար ժողովածու, Հ. 1—6, Երևան, 1950—1951:
- ՍԱԼ — Ս. Ալվազյան, Լեոնցիներ, Երևան, 1955:
- ՍԶ — Ս. Զորյան, Երկերի ժողովածու, 1940:
- ՍԽՀ — Ս. Խանզադյան, Հողը, Երևան, 1954:
- Ք — Ա. Շիրվանզադե, Քոսոս, Երևան, 1947:
- Ր — Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հ. 1—7, Երևան, 1955—1956:
- ՀՔՄՏՁ — Հր. Փոշար, Մեծ տան զավակները, Երևան,

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- 1 Մանուկ Աբեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965:
- 2 Ս. Գ. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի շարահյուսության մի բանի հարցեր, Երևան, 1962:
- 2 ա Ս. Գ. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի բերականություն, Երևան, 1975:
- 2 բ Լեզվի և ոճի հարցեր, հ. 1, Երևան, 1960:
- 3 Ս. Գ. Աբրահամյան, Վ. Դ. Առաքելյան, Վ. Ա. Փոսյան, Հայոց լեզու, 2-րդ մաս (Բ), Երևան, 1975:
- 4 Վարադ Առաքելյան, Հայերենի շարահյուսություն, հ. Ա, Երևան, 1958:
- 5 Լեզվի և ոճի հարցեր, հ. 1, Երևան, 1960:
- 6 Գուրգեն Սևակ, Հայոց լեզվի շարահյուսություն, Երևան, 1976:
- 7 Գ. Բ. Զանուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմքեր, Երևան, 1974:
- 8 Վ. Ն. Հայրապետյան, Դրղչական նախադասությունների հնչերանգային առանձնահատկությունները ժամանակակից հայերենում (ՀՍՄՀ ԳԱ «Լրագրի հասարակական գիտությունների», № 5, 1978):
- 9 Փիլիսոփայական բառարան, Երևան, 1975:
- 10 Грамматика русского языка, т. II, ч. 1, М., 1954.
- 11 Грамматика современного русского литературного языка, М., 1970.
- 12 Г. В. Колианский, Соотношение субъективных и объективных факторов в языке, М., 1975.
- 13 Материалы коллоквиума по экспериментальной фонетике и психологии речи, М., 1966.
- 14 Общее языкознание, М., 1970.
- 15 М. И. Матусевич, Современный русский язык. Фонетика, М., 1976.
- 16 Е. А. Брызгунова, Практическая фонетика и интонация русского языка, М., 1963.
- 17 А. А. Реформатский, Фонологические этюды, М., 1975.